

Ο ΕΡΜΙΠΠΟΣ ΤΗΣ ΑΡΑΤΕΙΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ: ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ ΖΗΤΟΥΜΕΝΟ

Δύο από τους Βίους του Αράτου (ο 1ος και ο 3ος) διασώζουν την απήχηση της αντιπαράθεσης του Καλλιμάχου με τον Πραξιφάνη.¹ Οι σχετικές αναφορές περιορίζονται, φυσικά, στα όσα αφορούν τον Άρατο. Πιστεύουμε ότι το συγκεκριμένο θέμα καταγράφηκε καταρχάς από κάποιον γραμματικό, σύγχρονο των δύο θεωρητικών της ποίησης ή άμεσα μεταγενέστερό τους. Στη συνέχεια πρέπει να πέρασε στη βιογραφική παράδοση του Αράτου, ώστε να καταλήξει στην πενιχρή μορφή των μαρτυριών που απαντούν στους δύο Βίους.² Φρονούμε ότι, στην αρχική του μορφή, επρόκειτο πιθανότατα για βιοεργογραφικό υλικό,³ συνο-

Ευχαριστώ τους κκ. Γ. Ν. Γιαννάκη και Ι. Ν. Περυσινάκη, οι οποίοι βελτίωσαν με τις παρατηρήσεις τους την ποιότητα του παρόντος κειμένου, και την κ. Μ. Λιάτση, που συζήτησε μαζί μου πτυχές του συγκεκριμένου θέματος.

Στις υποσημειώσεις γίνεται βραχυγραφική αναφορά στις εξής εκδόσεις των αράτειων Φαινομένων: *Arat. Fenòmens*, text revisat i traducció di Jaume Almirall i Sardà, Βαρκελώνη 1996· *Aratus Phaenomena*, edited with Introduction, Translation and Commentary by D. Kidd [Cambridge Classical Texts and Commentaries 34], Κέμπριτζ 1997· *Aratos: Phénomènes*, tomes I-II, texte établi, traduit et commenté par J. Martin, Παρίσι 1998.

1. Θεμελιώδης παραμένει έως σήμερα η πραγμάτευση του θέματος από τον Κ. Ο. Brink, «Callimachus and Aristotle: An Inquiry into Callimachus Πρὸς Πραξιφάνην», *CQ* 40 (1946) 11-26. Για τον Άρατο στο πλαίσιο αυτής της αντιπαράθεσης βλ. Χ. Ε. Αυγερινός, *Ο Άρατος στους σύγχρονους και τους μεταγενεστερούς του* (αδημοσίευτη διδ. διατριβή), Ιωάννινα 2006, σσ. 303-325.

2. Τα σχετικά εδάφια είναι τα εξής: Αχιλλέας 1ος Βίος 4.2-3 Di Maria: μέμνηται γοῦν αὐτοῦ (ενν. Ἄρατου) καὶ Καλλιμάχος ὡς πρεσβυτέρου οὐ μόνον ἐν τοῖς ἐπιγράμμασιν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Πρὸς Πραξιφάνην, πάνυ ἐπαιῶν αὐτὸν ὡς πολυμαθῆ καὶ ἄριστον ποιητὴν· 3ος Βίος Martin (*Scholium in Aratum vetera*, Στουτγάρδη 1974, σ. 16): ἐγένετο δὲ σφόδρα πολυγράμματος ἀνὴρ (ενν. ο Ἄρατος), ὡς μαρτυρεῖ ὁ Καλλιμάχος [***] – πρβ. την αντικριστή λατινική διασκευή, η οποία αν και πληρέστερη είναι επίσης προβληματική: factus est autem nimis multum literatus vir, sicut testatur Callimachus adsistens ei ab infantia propter Praxiphanem Mytilenum (fr. 460 Pfeiffer). Η υπεράσπιση του Αράτου από τον αλεξανδρινό ποιητή και κριτικό δεν επιβάλλει την προσωπική τους γνωριμία, βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 307-308. Για τη σχέση του ποιητή των Φαινομένων με τον Καλλιμάχο βλ. M. Negri, «L'ultima (?) parola sul presunto incontro tra Arato e Callimaco», *SCO* 47:2 (2000) 495-498 (ίσως η πιο εύστοχη ερμηνεία της χρονολογικής σχέσης των δύο ανδρών, όπως αυτή περιγράφεται στον 4ο Βίο – πρβ. και τη σχετική διαπίστωση του Αχιλλέα, την οποία μόλις παραθέσαμε).

3. Για τη συγκεκριμένη πτυχή της αρχαίας εξηγητικής γραμματείας (όπως εκπροσωπείται στα *schemata isagogica* που προηγούνταν της ανάγνωσης ενός κειμένου), βλ. J. Mansfeld, *Prolegomena: Questions to be settled before the study of an author, or a text* [Philosophia Antiqua 61], Leiden - Νέα Υόρκη - Κολονία 1994, σ. 43 κ.ε.· ειδικά για αυτή την πτυχή της αράτειας παράδοσης βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 432-437.

δευμένο από τις πληροφορίες της επίκρισης και της υπεράσπισης του Σολέα ποιητή. Δεν θα αποδίδαμε όμως τη διάσωσή του στον γραμματικό του 1ου αι. π.Χ. Θέωνα τον Αλεξανδρινό (τον γιο του Αρτεμιδώρου), μολονότι σ' έναν δικό του Βίο-πηγή (Urtext) ανάγεται (σύμφωνα με τον J. Martin)⁴ όλη η βιογραφική παράδοση του ποιητή των *Φαινομένων*. Κάτι τέτοιο δεν αντιβαίνει στην υπόθεση ότι ο Θέων ήταν ενήμερος για τη συμβολή του Καλλιμάχου στη θεωρία της ποίησης, στο πλαίσιο της οποίας ο δεύτερος ασχολήθηκε με τον Άρατο. Αναφερόμαστε βέβαια στο καλλιμάχειο *Πρὸς Πραξιφάνην*,⁵ έργο που θα περιλαμβανόταν οπωσδήποτε στη συλλογή της αλεξανδρινής Βιβλιοθήκης.

Η εστίαση όμως του J. Martin στη συμβολή του συγκεκριμένου γραμματικού, επιβεβλημένη ως έναν βαθμό από τη μαρτυρία της χειρόγραφης παράδοσης,⁶ παραβλέπει τη δράση κάποιων φιλολόγων που ήταν ενεργοί κατά την περίοδο που μεσολάβησε από τον Καλλιμάχο έως τον Θέωνα. Επισημαίνουμε ότι ο μαθητής του πρώτου, ο Έρμιππος ο Συμυρναίος (γνωστός και με το παρωνύμιο *Καλλιμάχειος*),⁷ ασχολήθηκε με τη βιβλιογραφία και σε σημαντικό βαθμό με τη βιογραφία.⁸ Η αράτεια παράδοση τον συνδέει με τα *Φαινόμενα* και τον ποιητή τους: το όνομα *Έρμιππος* απαντά σε δύο καταλόγους που περιέχονται σε χφφ. του ποιήματος:⁹ ο πρώτος, που παραδίδεται σε δύο μορφές (Α και Α*),¹⁰ περιλαμβάνει τα

4. J. Martin, *Histoire du texte des Phénomènes d'Aratos*, Παρίσι 1956, σσ. 196-202. Ο Δημήτριος Τρικλίνιος κατονομάζει (στον κώδικα Ambrosianus C 263) τον Θέωνα ως τον συγγρ. του 3ου Βίου· βλ. D. A. Kidd (1997), σ. 3 και J. Martin, *Scholía*, σσ. XXIX-XXXIII.

5. Βλ. σχετικά Αυγερινός, ό.π., σσ. 308-317.

6. Βλ. παραπάνω, τη σημ. 4.

7. Ο P. M. Fraser (*Ptolemaic Alexandria*, Οξφόρδη 1972, vol. I, σ. 781) επισημαίνει ότι ο γραμματικός αυτός υπήρξε μαθητής του Καλλιμάχου, όταν ο δεύτερος ήταν ήδη σε προχωρημένη ηλικία.

8. Ως γνωστόν, ο συγκεκριμένος χαρακτηρίζεται επιπλέον στην αρχαία γραμματεία «περιπατητικός»: το παρωνύμιο αυτό του αποδόθηκε λόγω της ενασχόλησής του με τη λογοτεχνική κριτική και τη βιογραφία, στα πρότυπα των καθαυτό περιπατητικών. Όπως επισημαίνει όμως ο R. Pfeiffer (*Ιστορία της κλασσικής φιλολογίας. Από των αρχών μέχρι του τέλους των ελληνιστικών χρόνων* (μτφρ. Π. Ξένος), Αθήνα 1972, σσ. 179-180), ο όρος «περιπατητικός» δεν είχε διατηρήσει καμία φιλοσοφική χροιά.

9. Βλ. E. Maass, *Aratea* [Philologische Untersuchungen XII], Βερολίνο 1892, σσ. 121-123· Martin, *Histoire du texte*, σ. 182 κ.ε. Πρόκειται για τους κώδικες Vat. gr. 191, Vat. gr. 381 και Mutinensis U 9 20. Θεωρούμε τη μαρτυρία των δύο πρώτων χφφ. ουσιαστική, για λόγους που θα αναφερθούν στη συνέχεια. Ειδικά ο κώδικας Vat. gr. 191 είναι ιδιαίτερα σημαντικός: παρήχθη στο περιβάλλον του Πλανούδη και διασώζει πολύτιμο υλικό. Βλ. ειδικότερα A. Turyn, *Codices Graeci Vaticani saeculis XIII et XIV scripti annorumque notis instructi*, Βατικανό 1964, σσ. 89-97.

10. Τα sigla είναι του Maass, *Aratea*, σσ. 121-123. Κατάλογος Α: Ἄτταλος Ρόδιος. Ἄρισταρχος Σάμιος. Ἀπολλώνιος γεωμέτρης. Ἀντίγονος γραμματικός. Ἀγησιάνναξ. Ἀρίστουλλοι δύο γεωμέτραι. Βόηθος. Γεμίνος. Διόδωτος. Δίδυμος Κνίδιος. Ἐρατοσθένης. Ἐρμιππος. Ἐθαί-

ονόματα συγγραφέων που έγραψαν σχετικά με τον Άρατο (επιγράφεται: *Οί περι τοῦ ποιητοῦ συνταξάμενοι*). Υποθέτουμε ότι ο τίτλος αφορά βιβλιογραφική και βιογραφική εργασία, ενδεχομένως του τύπου των *Πινάκων*, ή ακόμη υπομνήματα και πραγματείες κάθε είδους.¹¹ Ο δεύτερος (B)¹² δίνει τα ονόματα όσων συνέγραψαν έργα αστρονομίας (*Οί περι τοῦ πόλου συντάξαντες*). Όπως κατέδειξε παλαιότερα ο E. Maass,¹³ ο όρος *πόλος* χρησιμοποιείται με την έννοια του ουρανού, του κόσμου. Βασισμένοι στον 1ο και τον 2ο αράτειο *Βίο*¹⁴ θεωρούμε ότι οι δύο κατάλογοι σχετίζονται, υπό την έννοια ότι ο/οι συντάκτης, -ες έλαβε, -αν υπόψη του(ς) τη διάκριση σε δύο κατηγορίες των συγγραφέων που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με το ποίημα.¹⁵ Τόσο οι *Βίοι*, όσο και οι κατάλογοι, αποτελούν πιθανόν μέρη μιας ενιαίας ερμηνευτικής παράδοσης, η διαμόρφωση της οποίας θα πρέπει μάλλον να εντοπισθεί χρονικά περίπου στον 2ο με 3ο αι. μ.Χ· ενδεχομένως, κατά την περίοδο της ακμής του γραμματικού Αχιλλέα (αρχές του 3ου αι.).¹⁶

Η μαρτυρία του καταλ. Α νομιμοποιεί την υπόθεση ότι ο Έρμιππος ο Σμυρναίος καταπιάστηκε με τη βιοεργογραφία του Αράτου. Εικάζουμε ότι συνέγραψε ειδικό έργο για τον Σολέα ή ακόμη ότι κατέγραψε στοιχεία για τον ποιητή σε έργο του τύπου των *καλλιμάχειων Πινάκων*: σ' αυτό θα έβρισκαν οπωσδήποτε θέση και βιογραφικές πληροφορίες.¹⁷ Ως

νετος. Ζήνων. Ηλιόδωρος στωικός. Θαλής. Ίππαρχος Βιθυνός. Κράτης. Πύρρος Μάγνης. Παρμενίσκος γραμματικός. Σμίνθης. Τιμόθεος. Κατάλογος Α*: Απολλώνιος γραμματικός. Άριστολλος μέγας. Άριστολλος μικρός. Άρίσταρχος γραμματικός. Άριστοφάνης. Άλέξανδρος Αιτωλός. Άλέξανδρος Εφέσιος. Δίδυμος πονηρός. Εύαίνετος έτερος. Έρμιππος περιπατητικός. Καλλιμάχος Κυρηναίος. Κλεόστρατος Τενέδιος. Νουμήμιος γραμματικός. Παρμενίδης.

Όπως επεσήμανε ο Martin (*Histoire du texte*, σ. 186), ο Α* είναι «plus littéraire» από τον Α: καταγράφει συγγρ. που ασχολήθηκαν μάλλον περιστασιακά με τον Άρατο, όπως οι γραμματικοί Άρίσταρχος και Άριστοφάνης (ο Βυζάντιος) και οι ποιητές Καλλιμάχος και Άλέξανδρος ο Αιτωλός.

11. Δεν επρόκειτο απαραίτητα για ερμηνευτικά υπομνήματα, όπως αποδεικνύει η συγκατάλεξη του ονόματος του Ιππάρχου του Βιθυνού. Αυτός συνέγραψε, ως γνωστόν, ένα μάλλον πολεμικό έργο. Για τη μέθοδο και τα κίνητρά του βλ. J. Martin (1998) I, LXXXVI κ.ε. και Αυγερινός, ό.π., σσ. 137-146 και 355-360.

12. Κατάλογος Β: Απολλόδωρος. Γεμίνος. Εύαίνετος. Κράτης. Άριστολλος. Διόδωτος. Μηνόδοτος. Ζηνόδοτος. Άτταλος. Δίδυμος. Ζηνόδοτος. Πύρρος. Άρίσταρχος. Διόδωρος. Ηγησιάνναξ. Παρμενίσκος. Απολλώνιος. Εϋδωρος. Θεόδωρος. Σμίνθης. Αντίγονος. Έρατοσθένης. Θαλής. Τιμόθεος. Βόηθος. Έρμιππος. Ίππαρχος.

13. *Aratea*, σσ. 123-132 (με εντυπωσιακή ενημέρωση στην αρχαία γραμματεία). Βλ. και Martin, *Histoire du texte*, σ. 183.

14. Βλ. παρακάτω, σσ. 241-242.

15. Βλ. Maass, *Aratea*, σσ. 121-164 και Martin, *Histoire du texte*, σσ. 182-195.

16. Βλ. Maass, *Aratea*, σσ. 7-59.

17. Ειδικά στη βιβλιογραφική παράδοση του Καλλιμάχου τον εντάσσει ο Σουητώνιος

μαθητής του Καλλιμάχου πρέπει να είχε υπόψη του το πραξιφάνειο *Περὶ ποιητῶν*, στο οποίο ασκούνταν αρνητική κριτική στον ποιητή των *Φαινομένων*: ειδικά, διότι ο Κυρηναίος δάσκαλός του το αντέκρουσε. Γνωρίζουμε ότι σ' αυτό ο περιπατητικός κριτικός, ο Πραξιφάνης, παρουσίαζε τον Πλάτωνα να διαλέγεται περί ποιήσεως με τον Ισοκράτη, ως *dialogi personae*.¹⁸ Κάτι τέτοιο θα ενδιέφερε όμως τον Έρμιππο και ως ιστορικό της λογοτεχνίας: σύμφωνα με τον Αθήναιο (*Δειπν.* 8.27, 10.75, κυρίως 13.62 Kaibel), ο σμυρναίος γραμματικός έγραψε έργο για τον Ισοκράτη (*FHG III 49 Müller ~ απ.* 42-44 Wehrli) και τους μαθητές του (*απ.* 45-54 Wehrli).¹⁹ Ένας επιπλέον λόγος που μας οδηγεί να υποθέσουμε την ενασχόλησή του με το συγκεκριμένο θέμα είναι η σπουδαιότητά του: η αντιπαράθεση του Καλλιμάχου με τον Πραξιφάνη αποτελεί σημαντικό γεγονός στην ιστορία της αρχαίας λογοτεχνικής κριτικής. Πέρα από το ότι εκπροσωπεί τη σύγκρουση της αριστοτελικής με την καλλιμάχεια ποιητική θεωρία, είναι πολύ πιθανόν ότι αποτέλεσε την αφορμή για να ανασηματοδοτηθούν από τον Κυρηναίο κάποιοι παλαιότεροι όροι της κριτικής (όπως οι *λεπτός-λεπτότης* και *πολυμαθής-πολυμαθής*) και συνακόλουθα να επιβληθούν ως εμβληματικοί της νέας, δηλ. της αλεξανδρινής, ποιητικής. Κατά τη γνώμη μας, η διαδικασία αυτή συνδέεται άμεσα με την κριτική αποτίμηση του Αράτου, εφόσον οι προαναφερθέντες όροι αποδόθηκαν από τον Καλλιμάχο σ' αυτόν.²⁰ Παρ' όλα αυτά, η υπεράσπιση του Σολέα ποιητή δεν αποτελούσε τον βασικό άξονα του *Πρὸς Πραξιφάνην*.²¹ Επανερχόμενοι στη σχέση του Ερμίππου με την

(στον Άγ. Ιερώνυμο, *De scriptor. eccles.* 1): fecerunt quidem hoc (ενν. tabellas biographicas) apud Graecos Hermippus peripateticus, Antigonus Carystius, Satyrus [...]. Βλ. και Maass, *Aratea*, σ. 161. Για τον *πιναχογράφο* Έρμιππο βλ. J. Bollansée, *Hermippus of Smyrna and His Biographical Writings: A Reappraisal* [Studia Hellenistica 35], Leuven 1999, σσ. 163-182.

18. Βλ. Pfeiffer, *ό.π.*, σ. 161· Brink, *ό.π.*, σ. 24.

19. Βλ. Bollansée, *ό.π.*, σσ. 82-90.

20. Η *λεπτότητα* της αράτειας ποιήσης υμνείται στο γνωστό επ. 27 Pfeiffer. Βλ. *σχετικά* Almirall (1996), σσ. 5-46· B. A. van Groningen, *La poésie verbale grecque: Essai de mise au point*, Άμστερνταμ 1952, σ. 80 κ.ε.· V. Citti, «Lettura di Arato», *Vichiana* 2 (1965) 34-58 (εδώ: σ. 57 κ.ε.)· A. S. F. Gow – D. L. Page, *The Greek Anthology: Hellenistic Epigrams*, vol. II, Κέμπριτζ 1965, σ. 208 κ.ε.· C. Meillier, *Callimaque et son temps: Recherches sur la carrière et la condition d'un écrivain à l'époque des premiers Lagides*, Lille 1979, σ. 309 κ.ε.· S. Lombardo, *Aratus' «Phaenomena»: An Introduction and Translation*, (diss.) University of Texas, Austin 1976, σσ. 7-12· M.-L. Amerio, «L'elogio di Arato composto da Leonida di Taranto (A.P. 9,25) e la tradizione platonico-pitagorica della Magna Grecia in età ellenistica», *InuLuc* 3/4 (1981-1982) 111-160 (εδώ: σσ. 116-119)· Chr. Fakas, *Der hellenistische Hesiod: Arats Phaenomena und die Tradition der antiken Lehrepik* [Serta Graeca, Bd. 11], Wiesbaden 2001, σσ. 64-66. Για τον έπαινο της *πολυμαθής* του Σολέα ποιητή βλ. παραπάνω, σ. 237 σημ. 2 και Αυγερινός, *ό.π.*, σσ. 310-317. Είναι, νομίζουμε, ενδεικτικό το ότι η απήχηση της αντιπαράθεσης του Καλλιμάχου με τον Πραξιφάνη διασώζεται μόνον στην αράτεια βιογραφική παράδοση.

21. Επρόκειτο μάλλον για μια ευρύτερου ενδιαφέροντος θεωρητική πραγματέυση για

αράτεια βιογραφική παράδοση, επισημαίνουμε επιπλέον ότι οι βιογραφίες που αυτός συνέγραψε περιείχαν μυθιστορηματικά στοιχεία²² και χρησιμοποιήθηκαν αργότερα από τον Διογένη τον Λαέρτιο,²³ συγγραφέα που παρέχει πληροφορίες για τον ποιητή των *Φαινομένων* (2.133.1-4, 7.167, 9.113. 5-8 Long) και συνδέεται με τον γραμματικό Αχιλλέα.²⁴ Δεν θα πρέπει, επομένως, να αποκλειστεί η υπόθεση ότι ο Διογένης άντλησε τα σχετικά με τον Άρατο από τον συγκεκριμένο μαθητή του Καλλιμάχου.

Το πρόβλημα ανακύπτει από το ότι, ανεξάρτητα από τον Β, ο κατάλ. Α περιέχει στη δεύτερη μορφή του (A*) το όνομα Έρμιππος συνοδευμένο από το επίθετο *περιπατητικός*. Το στοιχείο αυτό προκάλεσε σύγχυση στους φιλόλογους. Ο E. Maass²⁵ έκρινε ότι έχουμε να κάνουμε με δύο ομώνυμους διανοητές, τον σμυρναίο και κάποιον ολότελα άγνωστο σε μας. Δεν δίστασε όμως να αποδώσει στον πρώτο, στον Καλλιμάχειο Έρμιππο, την πατρότητα του έργου αστρονομίας που του αποδίδουν οι *Βίοι*. Αργότερα, ο J. Martin έκρινε ότι οι μαρτυρίες αφορούν ένα και το αυτό πρόσωπο,²⁶ τον μαθητή του Καλλιμάχου.²⁷

Η μαρτυρία του 1ου αράτειου *Βίου* καθόρισε όλη τη μεταγενέστερη έρευνα. Ο Αχιλλέας (1ος *Βίος* 6.2 Di Maria) παραθέτει τα ονόματα συγγραφέων που έγραψαν *Φαινόμενα*,²⁸ σε μια προσπάθεια να εξάρει τη σπουδαιότητα του Αράτου. Στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα, παραθέτει το επίγραμμα που έως σήμερα αποδίδεται στον βασιλέα Πτολεμαίο (τον Ευεργέτη):

[...] *ἐπιτετευγμένως δὲ αὐτῶ (ενν. Ἄρατῶ) ἐγράφη τὰ Φαινόμενα, ὡς παρευδοκιμηθῆναι πάντας ὑπ' Ἀράτου (καὶ γὰρ Εὐδοξὸς ὁ Κνίδιος ἔγραψε Φαινόμενα καὶ Λᾶσος ὁ Μάγνης, οὐχὶ ὁ Ἑρμιονεὺς ἀλλ' ὁμώνυμος ἄλλος [Λάσῳ τῶ Ἑρμιονεῖ], καὶ Ἑρμιππος καὶ Ἥγησιάνᾱξ καὶ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος καὶ ἄλλοι πολλοί), ὧν καὶ*

την ποίηση. Βασικό παραμένει το άρθρο του Brink, ό.π. (σημ. 1).

22. R. Blum, *Kallimachos: The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography* (engl. transl. by H.W. Wellisch), Wisconsin 1991, σ. 188.

23. Βλ. Pfeiffer, ό.π., σ. 179.

24. Βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 445-446. Το υλικό που διασώζει ο Διογένης ο Λαέρτιος διαφοροποιείται από εκείνο των αράτειων *Βίων*.

25. Maass, *Aratea*, σσ. 161-162. Ο ίδιος κατέγραψε και απόψεις προγενέστερών του ερευνητών.

26. *Histoire du texte*, σ. 186 και σημ. 1. Οι σχετικές αναφορές του Martin είναι μάλλον επιγραμματικές.

27. Τα δύο ονόματα παρατίθενται συνεχόμενα στον A* ([...] Ἑρμιππος περιπατητικός. Καλλιμάχος Κυρηναῖος [...]).

28. Πρβ. τον κατάλογο των συγγρ. *περὶ πόλου* που παραθέτει ο σχολιαστής στην *Ἐξαήμερο* του Καισαρείας Βασιλείου (στον Martin, *Histoire du texte*, σ. 183). Όπως αποδεικνύεται, τα δύο κείμενα σχετίζονται, βλ. και Αυγερινός, ό.π., σσ. 745-746.

*Πτολεμαῖος μέμνηται ὁ βασιλεὺς (ἐν) Ἰδιοφύεσιν οὕτως·
Πάνθ' Ἡγησιάναξ τε καὶ Ἑρμιππος (τὰ) κατ' αἴθρην
τείρεα, καὶ πολλοὶ ταῦτα τὰ φαινόμενα
βίβλοις ἐγκατέθεντο· †ἀπὸ σκοποῦ δ' ἀφάμαρτον†.
ἀλλ' ὁ γε λεπτολόγος σκῆπτρον Ἴρατος ἔχει.*

Εἶναι φανερό – κατά τη γνώμη μας – ὅτι ὁ γραμματικός αὐτός γράφει ἔχοντας κατά νου τοὺς καταλόγους ποὺ προαναφέραμε ἢ κάποια παραπλήσια μορφή τους. Εἰκάζουμε ὅτι αὐτὸ τοῦτο υλικὸ συνόδευε τὸ ποίημα, ἐνδεχομένως ὡς μέρος τῶν περιεχομένων τῆς ἐκδόσης Φ, ἡ ἐμφάνιση τῆς ὁποίας μάλλον προηγήθηκε τοῦ ἐργοῦ τοῦ Ἀχιλλέα.²⁹ Ἀπ' αὐτοῦ τοῦ καταλόγου πρέπει νὰ ἐπηρεάσθη καὶ ὁ συντάκτης τοῦ 2ου Βίου,³⁰ ἡ μαρτυρία τοῦ ὁμοῦ φαίνεται νὰ σχετίζεται καὶ με ἐκεῖνη τοῦ ἐπιγράμματος:

*πολλοὶ μὲν γὰρ καὶ ἄλλοι Φαινόμενα ἔγραψαν, καὶ Κλεόπατρος καὶ
Σμίνθης καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Ἐφέσιος καὶ
Ἀλέξανδρος ὁ Λυκαῖτης καὶ Ἀρτεμίδωρος καὶ Ἴππαρχος καὶ ἄλλοι
πολλοί, ἀλλ' ὁμοῦ λαμπροτέρα πάντων γέγονε ἡ Ἀράτου δύναμις
ἐπισκοτήσασα τοῖς ἄλλοις.*

Ὁ ἐπιγραμματοποιὸς (Πτολεμαῖος) παραθέτει μόνον δύο ὀνόματα (Ἡγησιάναξ τε καὶ Ἑρμιππος), περιλαμβάνοντας τοὺς ὑπόλοιπους στὴ γενικὴ παρατήρηση *πολλοὶ ταῦτα τὰ φαινόμενα / βίβλοις ἐγκατέθεντο*. Φαίνεται καταρχὰς ὅτι ἔχει ὑπόψη τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ συγγραφέων, γεγονός ποὺ δικαιολογεῖ ἐπιφυλάξεις σχετικὰ με τὴ χρονολόγηση καὶ, συνεπῶς, τὴ γνησιότητά του. Ἐπιπλέον, προσεγγίζει τὴν ὁρολογία τοῦ 2ου Βίου: *πολλοὶ μὲν γὰρ καὶ ἄλλοι Φαινόμενα ἔγραψαν ~ [...] πολλοὶ ταῦτα τὰ φαινόμενα / βίβλοις ἐγκατέθεντο [...]*. Οἱ ὁμοιότητες μποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν με δύο τρόπους: (1) ὁ συντάκτης τοῦ πρώτου κειμένου εἶχε ὑπόψη τοῦ τοῦ ἐπίγραμμα ἢ κάποια ἄλλη πηγὴ· ἀς ἐπισημανθεῖ ὁμοῦ ὅτι ὁ Ἀχιλλέας (1ος Βίος) δὲν χρησιμοποιοῦ ἀντίστοιχους ὅρους. (2) Ὁ Πτολεμαῖος εἶχε ὑπόψη τοῦ κάποια πηγὴ τῆς βιογραφικῆς παράδοσης, ἐνδεχομένως κοινὴ με ἐκεῖνη τοῦ 2ου Βίου· αὐτὸ θὰ σήμαινε ὅτι δὲν ἀνήκει στὸν Πτολεμαῖο

29. Martin, *Histoire du texte*, σ. 132.

30. Δὲν παραβλέπουμε βέβαια ὅτι ὁ βιογράφος καταγράφει καὶ ὀνόματα ποὺ δὲν ἀπαντοῦν στοὺς συγκεκριμένους καταλόγους, ὅπως λ.χ. ἐκεῖνα τοῦ Κλεοπάτρου, τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Λυκαῖτη καὶ τοῦ Ἀρτεμίδωρου. Εἶναι προφανές ὅτι εἶχε ὑπόψη τοῦ καὶ ἄλλες πηγές. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικὰ τὸν Ἀρτεμίδωρο, ἀναρωτιόμαστε εἰάν αὐτὸς ἔχει κάποια σχέση με τὸν ἀναφερόμενο στοὺς *Καταστερισμοὺς XXXI (Δελφίν)* Robert. Σύμφωνα με τὸ συγκεκριμένο κείμενο, ὁ συγγρ. αὐτὸς ἀναφέρθηκε στὸν *Δελφίνα* (καὶ τὸν καταστερισμὸ του) στὶς ἐλεγείες τοῦ περὶ Ἑρωτος.

τον Ευεργέτη, όπως δέχεται η σύγχρονη έρευνα,³¹ εφόσον δεν είχαν ακόμη παραχθεί τα σχετικά κείμενα.

Η απόδοση του έργου *Φαινόμενα* στον Έρμιππο τον Σμυρναίο, τον μαθητή του Καλλιμάχου, βασίζεται κυρίως στη μαρτυρία του 1ου Βίου (Αχιλλέας), που με τη σειρά του φαίνεται ότι ακολουθεί το επίγραμμα. Μολονότι είναι η καθιερωμένη άποψη,³² την αμφισβητούμε ως εσφαλμένη.³³ επικαλούμαστε μαρτυρίες, ανεξάρτητες από την αράτεια παράδοση, που στηρίζουν τις επιφυλάξεις μας: καταρχάς, τα ενδιαφέροντα του συγκεκριμένου γραμματικού εμπίπτουν στα πεδία της ιστορίας, της βιβλιογραφίας και της βιογραφίας³⁴ με δυο λόγια, στο σύνολο σχεδόν των πηγών εμφανίζεται αποκλειστικά ως γραμματικός. Οι τίτλοι που του αποδίδονται έχουν οπωσδήποτε και αρχαιογνωστικό ενδιαφέρον (*Περὶ νομοθετῶν*, *Περὶ τῶν ἐπτὰ σοφῶν*, *Περὶ μάγων*, *Βίοι*, *Περὶ Ἀριστοτέλους*, *Περὶ Θεοφράστου*, *Περὶ Πυθαγόρου*, *Περὶ Ἰππώνακτος*). Το σύνολο της

31. Το επίγραμμα αυτό περιέχεται στο D. L. Page, *Further Greek Epigrams*, Κέμπριτζ 1981, σσ. 84-85 και στο *Suppl.Hell.* 712 Lloyd-Jones – Parsons. Πρβ. P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria* II 841 (σημ. 305) και II 1090 (σημ. 459).

32. Βλ. Page, *ό.π.*, σ. 85· *Suppl.Hell.* 485-490 (με τις παρατηρήσεις των Lloyd-Jones – Parsons στη σ. 247)· Maass, *Aratea*, σ. 161 κ.ε.· Martin, *Histoire du texte*, σ. 186. Πιο πρόσφατα, αποδέχτηκε την άποψη αυτή και ο J. Bollansée, *ό.π.*, σσ. 17-18. Τα επιχειρήματά του πάντως αναδεικνύουν την απουσία στήριξης στις πηγές: «The attribution of the poem (ενν. τα *Φαινόμενα*) to the biographer Hermippos rests primarily on the occurrence of the epithet “Peripatetic” in the former of the two catalogues. This, of course, does not constitute irrefutable proof to that effect, but a string of scholars is nonetheless inclined to go along with this ascription. In support it may be pointed out that the combination of prosaic scholarly work with erudite poetic composition is well-attested for Hermippos’ master Kallimachos as well as for his fellow “Callimacheans”, Istros and Philostephanos». Επισημαίνουμε ότι ο κατάλογος στον οποίο αναφέρεται ο φιλόλογος αυτός («[...] the former of the two catalogues [...]») αφορά όσους συνέγραψαν για τον ποιητή (δηλ. τον κατάλ. Α [και Α*]) και όχι (όπως ο κατάλ. Β) τους συγγρ. έργων αστρονομίας. Η εξομοίωσή τους είναι σφαιερή: πρόκειται για εντελώς διαφορετικά στη σύλληψή τους κείμενα (όπως αποδεικνύει ο τρόπος που επιγράφονται), τα οποία διαθέτουν κοινά στοιχεία (ονόματα αρχαίων συγγρ. που απαντούν και στους δύο) λόγω της φθοράς που υπέστη η σχετική παράδοση.

33. Πολύ προσεκτικά αντιμετώπισε το θέμα στη διατριβή του ο H. Weinhold (*Die Astronomie in der antiken Schule* [diss.], Μόναχο 1912, σ. 23): αναφερόμενος στο επίγραμμα το περιέγραψε ως «Ein Epigramm eines Ptolemaios [...]», κάτι που αποκαλύπτει ότι δεν ήταν καθόλου βέβαιος για την ταυτότητα του επιγραμματοποιού. Με ανάλογο τρόπο είχε ήδη εκφραστεί και ο C. Robert, *Eratosthenis Catasterismorum reliquia*, Βερολίνο 1878, σ. 221: ad hunc enim spectat Ptolemaei nescio cuius epigramma, quod in Arati vita servatum est (βλ. και τη σημ. 2).

34. Σύμφωνα με τον Fraser (*Ptolemaic Alexandria* I 781), ο Έρμιππος ο Σμυρναίος ήταν διάσημος σε όλη την αρχαιότητα ως βιογράφος. Η άποψή του βρίσκει πλούσια στήριξη στις πηγές. Βλ. και J. S. Heibges, «Hermippos⁶», *RE* VIII1 (1912), στ. 845-852. Παρ’ όλα αυτά, ο Bollansée (*ό.π.*, σ. 185 κ.ε.) θεωρεί ότι η εικόνα αυτή σχηματίστηκε κυρίως από την επικράτηση της άποψης του Διογένη του Λαέρτιου.

εργογραφίας του δικαιολογεί εξάλλου και το παρωνύμιο *περιπατητικός*.³⁵ Αυτό συνδυάζεται αρμονικά με το ότι το όνομά του, συνοδευμένο από το *περιπατητικός*, απαντά στον κατάλ. A*, ο οποίος καταγράφει όσους ασχολήθηκαν με τον ποιητή (*οί περι τοῦ ποιητοῦ συνταξάμενοι*).

Όσον αφορά όμως την πατρότητα των *Φαινομένων*, θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας την πιθανότητα να ανήκει το έργο αυτό στον Έρμιππο από τη Βηρυτό, τον συγγραφέα της εποχής του Αδριανού (πρώτο τέταρτο του 2ου μ.Χ. αι.).³⁶ Πιστεύουμε ότι στον συγκεκριμένο πρέπει να αποδοθεί το έργο που αναφέρεται στους *Βίους* του Αράτου· κατά συνέπεια, ότι ο Έρμιππος του καταλ. Β (*Οί περι τοῦ πόλου συντάξαντες*) είναι εκείνος από τη Βηρυτό και όχι ο ομώνυμος μαθητής του Καλλιμάχου.³⁷ Επαναφέρουμε έτσι την παλαιότερη υπόθεση του Preller:³⁸ ο συγκεκριμένος φιλόλογος εστίασε την προσοχή του ειδικά στο ζήτημα της πατρότητας του υλικού που περιέχεται στα Σχόλια στον Άρατο και σήμερα απαντά στα αποσπάσματα του Ερμίππου του Συμυρναίου.³⁹ Ο ομώνυμος Βηρύτιος εργάστηκε περίπου στα ίδια πεδία μ' αυτόν, εφόσον

35. Καταγράφουμε ενδεικτικά ορισμένες από τις πηγές: Αριστοφάνης ο Βυζάντιος (απ. 27.2 Nauck), Ποσειδώνιος (απ. 253.115-6 E-K = απ. 247.98-9 Theiler), Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς (*Ισαΐος* 1.13 Usener – Radermacher), Δίδυμος ο Αλεξανδρινός (Σχόλια στον Δημοσθένη 6.51-2 Pearson – Stephens), Πλούταρχος (*Σόλων* 2.1.2, 6.7.2 Ziegler), Ψ.-Πλούταρχος (*Βίοι τῶν δέκα ῥητόρων* 849c1 Mau), Αρποκρατίων (*Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων*, λλ. *Εὐθείας*, *Ισαΐος*, σ. 140.5, 162.17 Dindorf), Αθήναιος (*Δειπνοσ.* 1.38.1, 2.52.21, 4.41.1, 4.54.17, 7.132.14, 13.2.2, 13.56.4, 15.52.11 Kaibel), Διογένης ο Λαέρτιος (1.8.9, 1.33.9, 1.42.1, 1.72.11, 2.13.8, 2.38.11, 2.55.5, 5.1.3, 5.2.3, 8.10.12, 10.2.10, κ.α. Long), Ωριγένης (*Πρὸς Κέλσον* 1.15.8 Borret), Πορφύριος ο Τύριος (*Περὶ ἀποχῆς ἐμφύχων* 4.22.5 Nauck), Μαρκελλίνος (*Βίος Θεοδοσίου* 18.1 Jones), Σούδα (δ 454 Adler). Βλ. Fraser, *Ptolemaic Alexandria* I 515, 781 και II 656 (σημ. 52)· Blum, *ό.π.*, σ. 93 σημ. 271, 183 και 188-190.

36. Είναι ενδιαφέρον ότι η Σούδα καταγράφει μόνο δύο συγγρ. με αυτό το όνομα: τον αθηναίο κωμικό ποιητή (ε 3044 Adler) και εκείνον από τη Βηρυτό (ε 3045 Adler): *Ἑρμιππος, Βηρύτιος, ἀπὸ κώμης μεσογαίου, μαθητὴς Φίλωνος τοῦ Βυβλίου· ὕφ' οὗ ὤκειώθη Ἑρεννίῳ Σευρήῳ ἐπὶ Ἀδριανοῦ τοῦ βασιλέως, ἔκδουλος ὦν γένος, λόγιος σφόδρα· καὶ ἔγραψε πολλὰ. ἔγραψε καὶ περὶ ὀνειρώων*. Για τον δεύτερο, πρβ. *Μέγα Ἑτυμολογικόν* 118.15 Gaisford. Βλ. και Blum, *ό.π.*, σσ. 151-152, 177 σημ. 180.

37. Ο Page (*ό.π.*, σ. 85) παρατηρεί ότι η ταύτιση του Ερμίππου, που αναφέρεται στο επίγραμμα, με τον μαθητή του Καλλιμάχου είναι απλά μια υπόθεση. Ο Heibges («Hermippos⁶», στ. 851) καθοδήγησε τους μεταγενέστερους φιλόλογους: «Erscheint H. in seinem biographischen Werk als Nachahmer des Kallimachos, so wandelt er in dem astronomischen Gedicht *Φαινόμενα* in den Spuren Arats».

38. Βασιζόμαστε στον Maass, *Aratea*, σ. 161. Δεν συμφωνούμε με το σύνολο των παρατηρήσεων του Preller. Βλ. σχετικά Heibges, «Hermippos⁶», στ. 852, και του ίδιου, «Hermippos⁸», *RE* VIII1 (1912), στ. 853-854 (εδώ: σ. 854). Πρβ. Bollansée, *ό.π.*, σσ. X-XI. Ο Heibges επέκρινε αυστηρά τον Preller, μολονότι η απόδοση του έργου στον μαθητή του Καλλιμάχου, την οποία πρέσβευε ο ίδιος, δεν στηρίζεται σε αδιάσειστα στοιχεία. Βλ. σχετικά την άποψη του Bollansée που παραθέτουμε παραπάνω, σημ. 32.

39. *Suppl.Hell.* 487-488 Lloyd-Jones – Parsons.

φέρεται ως συγγραφέας έργων βιογραφίας και βιβλιογραφίας.⁴⁰ Το γεγονός αυτό πρέπει να προκάλεσε σύγχυση ήδη από την αρχαιότητα.⁴¹ Για λόγους που θα φανούν στη συνέχεια, θεωρούμε ότι η σύγχρονη έρευνα περιορίζεται σε μία μόνο πτυχή του έργου του.

Ας επανεξετάσουμε στο σημείο αυτό τις πηγές μας. Εκτός από τους καταλόγους, το όνομα του Ερμίππου απαντά (χωρίς παρωνύμιο) καταρχάς στα Σχόλια στον Άρατο 318 και 436 Martin. Πρόκειται για μυθολογικό υλικό που αφορά τον καταστέρισμό του Δελφίνος (Φαινόμενα 316-318) και του Κενταύρου (Φαινόμενα 431-433). Και στις δύο περιπτώσεις τα Σχόλια καλύπτουν ένα κενό: ο ποιητής δεν συνόδευσε τις αναφορές του με τη σχετική μυθολογία, όπως το έπραξε στην περίπτωση άλλων αστερισμών.⁴² Το υλικό μάλιστα που τα Σχόλια 318 αποδίδουν στον Έρμιππο διαφοροποιείται από τα όσα παραδίδουν οι ψευδοερατοσθένειοι *Καταστερισμοί*:⁴³

Κατηστέρισται δὲ εἰς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος. ἐρασθέντος γὰρ τῆς Ἀμφιτρίτης αὐτοῦ συνήργησε τῷ γάμῳ. Ἐρμιππος δὲ ἐπὶ Ἀπόλλωνος τιμῇ ἡγησαμένου Κρησὶν εἰς Δελφούς δελφῖνι ὁμοιωθέντος. ἔνιοι δὲ τὸν κομίσαντα Ἀρίωνα τὸν κιθαρωδὸν εἰς γῆν.

(Σχόλια στον Άρατο [MKUA] 318 Martin)

Αὐτὸν μὲν οὖν Ἐρμιππος Χείρωνά φησιν εἶναι, τὸ δὲ Θηρίον σύμβολον θήρας, τὸ δὲ Θυτήριον τοῦ Πηλέως γάμου σημείον.

(Σχόλια στον Άρατο [MDAKUA] 436 Martin)

40. Πέρα από το έργο *Περὶ ὀνείρων* (βλ. παραπάνω, τη σημ. 36), η Σούδα (λ. Ἰστρος, ι 706 Adler) του αποδίδει και έργο με τίτλο *Περὶ τῶν διαπρεφάντων ἐν παιδείᾳ δούλων*. Για τις εναλλακτικές μορφές του τίτλου βλ. Blum, *ό.π.*, σ. 151 και 177 (σημ. 180). Γενικά για τα έργα του Βηρύτιου Ερμίππου βλ. και Bollansée, *ό.π.*, σσ. 19-20.

41. Βλ. Blum, *ό.π.*, σ. 194. Ιδιαίτερη σύγχυση πρέπει να προκάλεσε ο τίτλος του έργου *Περὶ τῶν ἐν παιδείᾳ (δια)λαμφάντων*. Κι αυτό, γιατί έχει χτυπητή ομοιότητα με το έργο του Καλλιμάχου, δασκάλου του Ερμίππου του Συμυρναίου (του «Περιπατητικού»), *Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμφάντων και ὧν συνέγραψαν*. Το *Περὶ τῶν ἐν παιδείᾳ (δια)λαμφάντων* τροφοδότησε τη Σούδα με λήμματα που αφορούν αρχαίους γραμματικούς, βλ. και Bollansée, *ό.π.*, σ. 19.

42. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του καταστέρισμού της Δίκης-Παρθένου (Φαιν. 96-136) και, σε μικρότερη έκταση, του Στεφάνου (Φαιν. 71-73), των Ἄρκτων (Φαιν. 30-35) και του Ὠρίωνος με τον Σκορπιό (Φαιν. 637-644). Ο Άρατος δεν παρέχει αστρική μυθολογία για όλους τους αστερισμούς που καταγράφει, βλ. τις (μάλλον επιγραμματικές) παρατηρήσεις της J. Rostropowicz, «Etoiles et mythes stellaires dans la poésie alexandrine», *Eos* 83 (1995) 265-272 (εδώ: σ. 265). Βλ. ακόμη Martin (1998) I, XCVII-CII. Ειδικά για τον μύθο του Ὠρίωνα στον Άρατο βλ. και πάλι Martin (1998) I 96-114 («Annexe 4: La légende d'Orion selon Aratos», με εξαιρετική έρευνα στις αρχαίες πηγές).

43. Βλ. *Καταστερισμοί XXXI (Δελφίν) και XL (Κένταυρος)* Robert (*Eratosthenis Catasterismorum reliquiae*, σσ. 158-161 και 184-187). Η υπόλοιπη σχετική παράδοση (Σχόλια BP και G στον Γερμανικό, Υγίνος 2.17 Viré) ακολουθεί επίσης τον Ψ.-Ερατοσθένη.

Λίγα μπορούν να προστεθούν σ' αυτά. Περισσότερο σημαντική από την άποψη αυτή είναι η μαρτυρία του Υγίνου στο *De astronomia*, κείμενο που συνδέεται στενά με την παράδοση των *Φαινομένων*.⁴⁴ Το όνομα του Ερμίππου αναφέρεται στα εδάφια *De astron.* 2.4 Viré (καταστερισμός του Άρκτοφύλακα [Βώστη]), 2.20 (καταστερισμός του Κριού), 2.6 (καταστερισμός της Λύρας) και 2.15 (καταστερισμός του Όϊστού [Sagitta]).⁴⁵ Η μαρτυρία του Υγίνου, συνδυασμένη με εκείνη των Σχολίων, μας οδηγεί να συμπεράνουμε ότι το έργο του Ερμίππου αναφερόταν στους αστρικούς μύθους και ότι ήταν ομοειδές – σε γενικές γραμμές – με εκείνο του Ψ.-Ερατοσθένη. Ο Υγίνος αντλεί από κάποια παράδοση συγγενή με εκείνη του Ιου Βίου του Αχιλλέα και του επιγράμματος του Πτολεμαίου: δεν είναι βέβαια σύμπτωση το ότι παραθέτει και από τον Ηγησιάνακτα.⁴⁶ Όπως είδαμε, ο επιγραμματοποιός διαχώρισε τους συγκεκριμένους συγγραφείς από το ανώνυμο πλήθος όσων συνέγραψαν *Φαινόμενα*.

Είναι επισφαλές όμως να βασιστούμε στο *De astronomia* για την επίλυση του προβλήματος που εξετάζουμε. Παρά το πλήθος των σχετικών πηγών της περιόδου στις οποίες διαγιγνώσκεται η σημαίνουσα παρουσία της αστρονομίας και των συμβολισμών της,⁴⁷ δεν αποδεχόμαστε ότι το *De astronomia* ανήκει στον Υγίνο της εποχής του Αυγούστου, τον μυθογράφο και βιβλιοθηκάριο της Παλατινής Βιβλιοθήκης.⁴⁸ Αυτή η εσφαλ-

44. Όπως απέδειξε ο Martin, *Histoire du texte*, σσ. 69-94. Σύμφωνα με τον Weinhold (ό.π., σ. 52 και 56), το έργο του Υγίνου προδίδει τις μεθόδους διδασκαλίας της αστρονομίας. Για την πρακτική του Υγίνου βλ. (και πάλι) Weinhold, ό.π., σ. 71 και A. Le Bœuffe, «Recherches sur Hygin», *REL* 43 (1965) 275-294 (εδώ: σσ. 275-285).

45. Βλ. *Suppl.Hell.* 489-490 Lloyd-Jones – Parsons· Robert, ό.π., σ. 222 κ.ε. Ο Robert αγνοεί τα εδάφια *De astron.* 2.6 (Λύρα) και 2.15 (Όϊστός).

46. Βλ. *Suppl.Hell.* 465-470 Lloyd-Jones – Parsons.

47. Ενδεικτική του διανοητικού περιγύρου είναι η καταγραφή των σχετικών πηγών που συνέλεξε ο A. Le Bœuffe, ό.π., σσ. 291-292· σ' αυτές περιλαμβάνονται: η λατινική μετάφραση των *Φαιν.* του Κικέρωνα (περ. 86 π.Χ.), εκείνη του Γερμανικού (17 μ.Χ.), το αστρολογικό έργο του Nigidius Figulus (98-45 π.Χ.), το *De astris* του Ιούλιου Καίσαρα (46 π.Χ.), το 9ο βιβλίο του *De architectura* του Βιτρούβιου (μεταξύ 40 και 28 π.Χ.), το έργο *Fasti* του Οβίδιου και τα *Astronomica* του Μανίλιου (μεταξύ 9 και 16 μ.Χ.). Για το *De astris* στο συγκεκριμένο πολιτιστικό περιβάλλον και τη σχέση του με τα *Φαιν.* βλ. E. Gee, *Ovid, Aratus and Augustus: Astronomy in Ovid's Fasti*, Κέμπριτζ 2000, σ. 18 και Αυγερινός, ό.π., σσ. 409-413.

48. Την άποψη αυτή την υποστήριξε (με ισχυρά, πράγματι, επιχειρήματα) ο Le Bœuffe, ό.π., σσ. 286-294 (βλ. επίσης του ίδιου, «Les *Astronomica* d'Hygin: ébauche d'une édition», στο G. Aujac – J. Soubiran, *L'astronomie dans l'antiquité classique: Actes du Colloque tenu à l'Université de Toulouse-Le Mirail 21-23 octobre 1977*, Παρίσι 1979, σσ. 195-207). Ακολουθείται επίσης στην πρόσφατη έκδοση του έργου, βλ. *Hygini De astronomia*, ed. Gh. Viré [Bibliotheca scriptorum Graecorum at Romanorum Teubneriana], Στουτγάρδη - Λιψία 1992, σσ. III-IV. Επιφυλακτικός, παρ' όλα αυτά, φαίνεται ο M. von Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας: από τον Ανδρόνικο ως τον Βόηθο και η σημασία της για τα νεότερα χρόνια* (επιμ. Δ. Ζ. Νικήτας), Ηράκλειο 1992, σ. 1003 και σημ. 3. Βλ. και την επόμενη σημείωσή μας.

μένη – κατά τη γνώμη μας – χρονολόγηση του λατινικού αυτού κειμένου στηρίζεται στην απόδοση του έργου αστρονομίας, στο οποίο αναφερόμαστε, στον μαθητή του Καλλιμάχου. Συντασσόμαστε, αντίθετα, με την άποψη που το χρονολογεί στον 2ο μεταχριστιανικό αιώνα.⁴⁹ Το συμπέρασμα επιβάλλεται από την αντιβολή εδαφίων του *De astron.* με αντίστοιχα από τον Αχιλλέα (*Περὶ τοῦ παντός*) και τους Ανώνυμους του E. Maass.⁵⁰ Κατά συνέπεια, δεχόμαστε ότι ο Υγίνος θα μπορούσε να αντλεί από οποιονδήποτε από τους δύο ομώνυμους συγγραφείς. Θεωρούμε φυσικά αυτονόητο ότι το *De astron.* είναι μεταγενέστερο του έργου αστρονομίας που αποδίδουμε σ' εκείνον από τη Βηρυτό.

Τα παραπάνω νομιμοποιούν τις επιφυλάξεις μας για την εγκυρότητα των όσων παραδίδει για το θέμα αυτό ο 1ος Βίος. Μια προσεκτικότερη έρευνα μας επιτρέπει να την αμφισβητήσουμε. Επικαλούμαστε μία απαραίτητη από τους σύγχρονους αρατολόγους μαρτυρία του Κλήμεντα του Αλεξανδρινού, συνεπικουρούμενοι από άλλες, μικρότερης σπουδαιότητας αλλά πάντως υποστηρικτικές μαρτυρίες.⁵¹ Σ' αυτήν, ο Κλήμης (προσπαθώντας να αναδείξει την προτεραιότητα της «βαρβαρικής» κουλτούρας και την οφειλή της ελληνικής σκέψης σε άλλους λαούς)⁵² συνει-

49. Όπως δέχτηκε και ο Martin (*Histoire du texte*, σ. 69), για να επικριθεί στη συνέχεια από τον Le Bœuffle (ό.π., σ. 286 κ.ε., με τη σχετική βιβλιογραφία). Πριν από τον Martin, τη χρονολόγηση του Υγίνου στον 2ον αι. μ.Χ. είχε ήδη προτείνει ο Weinhold (ό.π., σ. 51 κ.ε.) βασισμένος στην εργασία του G. Dittmann, *De Hygino Arati interprete*, (diss. Γοττίνχη) Λυψία 1900. Ο Dittmann (ό.π., σ. 33 κ.ε.) επεσήμανε ότι ο Υγίνος χρησιμοποίησε στη συγγραφή του 3ου και του 4ου βιβλίου του *De astron.* όχι μόνον τα *Φαιν.*, αλλά και τη συνοδευτική τους εξηγητική γραμματεία. Βλ. στο θέμα αυτό τις αντιρρήσεις του Le Bœuffle, ό.π., σ. 281 κ.ε. Για τη σχέση του Υγίνου με τους πρωτότυπους *Καταστερισμούς* του Ερατοσθένη βλ. Martin, *Histoire du texte*, σσ. 73-125. Στο ίδιο θέμα αναφέρεται και ο C. Santini, «Sulle tracce dei catastarismi di Eratostene a Roma», στο G. Argoud – J.-Y. Guillaumin (eds.), *Sciences exactes et sciences appliquées à Alexandrie (IIIe siècle av. J.-C. – Ier siècle ap. J.-C.): Actes du Colloque International de Saint-Étienne (6-8 juin 1996)* [Centre Jean Palerne – Mémoires XVI], Saint-Étienne 1998, σσ. 359-369.

50. Πρόκειται για τα κείμενα των Anonymus I και II, βλ. *Commentariorum in Aratum reliquia*, Βερολίνο 1898 (ανατ. 1958), σσ. 87-98 και 99-306. Στη διαπίστωση της οφειλής του Υγίνου στη συνοδευτική αράτεια γραμματεία κατέληξε και ο Weinhold, ό.π., σ. 64 κ.ε. Βλ. και την άποψη του Dittmann στην προηγούμενη σημ.

51. Το συγκεκριμένο εδάφιο έχει εντοπίσει μόνον ο Fr. Sartori, «Ermippo di Berito, schiavo e storiografo», *Index 10* (1981) 260-270 (εδώ: σσ. 262-263, με τη σημ. 22). Οι περισσότερες από τις μαρτυρίες στις οποίες αναφερόμαστε είναι ήδη γνωστές, με εξαίρεση εκείνες του Πορφυρίου του Τύριου και του Ουετίου Ουάλεντος (Vettius Valens), που παρατίθενται στη συνέχεια: αυτές αγνοούνται από τους ερευνητές, κάτι που ισχύει και για την πιο πρόσφατη έκδοση των αποσπασμάτων του Ερμίππου στο *Suppl.Hell.*, σσ. 245-247. Δεν είναι φυσικά απόλυτα βέβαιο ότι αφορούν τον ίδιο Έρμιππο, αυτόν δηλ. από τη Βηρυτό.

52. Έχει προηγηθεί η αναφορά στους Ιδαίους Δάκτυλους. Για την ερμηνευτική πρακτική του Κλήμεντα, ειδικά όσον αφορά τον Άρατο, βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 631-647 (με ειδικότερη βιβλιογραφία).

σφέρει ενδεχομένως αποφασιστικά στο ζήτημα της πατρότητας των Φαινομένων που αποδίδονται στον «Ερμιππο». Η μαρτυρία του αφορά τον αστερισμό του Κενταύρου και ταυτίζεται με την ανάλογη των Σχολίων στον Άρατο 436 Martin (Στρωματεῖς 1.15.73.2-3 Stählin):

Ἡρόδωρος δὲ τὸν Ἡρακλέα μάντιν καὶ φυσικὸν γενόμενον ἱστορεῖ παρὰ Ἰατρῶν τοῦ βαρβάρου τοῦ Φρυγῶς διαδέχεσθαι τοὺς τοῦ κόσμου κίονας, αἰνιττομένου τοῦ μύθου τὴν τῶν οὐρανίων ἐπιστήμην μαθήσει διαδέχεσθαι. ὁ δὲ Βηρύτιος Ἐρμιππος Χείρωνά τὸν Κένταυρον σοφὸν καλεῖ, ἐφ' οὗ καὶ ὁ τὴν Τιτανομαχίαν γράψας φησὶν, ὡς πρῶτος οὗτος

*εἷς τε δικαιοσύνην θνητῶν γένος ἤγαγε[ν] δεῖξας
ὄρκους καὶ θυσίας ἰλαρὰς καὶ σχήματ[α] Ὀλύμπου.*

Εἶναι προφανῆς ἡ ομοιότητα τοῦ εδαφίου τοῦ Κλήμεντα, που μας ενδιαφέρει, με ἐκεῖνο τῶν ἀράτειων Σχολίων: ὁ δὲ Βηρύτιος Ἐρμιππος Χείρωνά τὸν Κένταυρον σοφὸν καλεῖ (Κλήμης) ~ αὐτὸν μὲν οὖν Ἐρμιππος Χείρωνά φησιν εἶναι (Σχόλια στον Άρατο [MDΔΚUA] 436). Με βάση αὐτή τὴ μαρτυρία ἀποδίδουμε στον Ἐρμιππο ἀπὸ τὴ Βηρυτό το υλικό που περιέχεται στα Σχόλια στον Άρατο, ἀντίθετα ἀπὸ τὴν κρατούσα ἀποψη. Εἶναι ἐπιπλέον αὐτονόητο ὅτι καὶ ἡ δευτέρη μαρτυρία (Σχόλια στον Άρατο [MKUA] 318) ἀφορᾷ τὸ ἴδιο πρόσωπο.⁵³ Ὡς συγγραφέας που ἀκμασε στα τέλη τοῦ 2ου καὶ τὴς ἀρχῆς τοῦ 3ου αἰ. καὶ διέθετε ευρύτατη γνώση τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας,⁵⁴ ὁ Κλήμης ἦταν προφανῶς καλύτερα ενημερωμένος ἀπὸ ἐμᾶς καὶ, πιθανότατα, εἶχε ὑπόψη τοῦ τοῦ ἔργου. Μπορεῖ ἀκόμη καὶ νὰ εἶχε πρόσβαση σ' αὐτό. Τὴ βεβαιότητά μας ὅτι ὁ συγκεκριμένος χριστιανὸς συγγραφέας εἶναι ἐγκυρος στηρίζεται ἐπιπλέον ἐνὰ ἐδάφιο τοῦ Θεοδώρητου Κύρου, Ἑλληνικῶν θεραπευτικῆ παθημάτων 12.46.1-4 Canivet: καὶ Χείρωνά δὲ τὸν Κένταυρον Ἐρμιππὸς φησιν ὁ Βηρύτιος δικαιοσύνης γενέσθαι διδάσκαλον.⁵⁵

53. Αἰξίζει ἐδῶ νὰ παραθέσουμε τὸν Preller (ἀπὸ τὸν Maass, *Aratea*, σ. 161): «Hermippus kommt in den Aratscholien selbst immer bloss mit diesem Namen vor, und unten wird wahrscheinlich gemacht werden, dass dieser H. nicht der Kallimacheer, sondern der Berytier ist». Δυστυχῶς, δὲν ἔχουμε στὴ διάθεσή μας τὸ πῆρες κείμενο τοῦ Preller.

54. Ὁ Κλήμης ἦταν βαθύς γνώστης τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὴς ἐσωτερικῆς μαρτυρίες τῶν ἔργων του. Για τὸν «κλασικισμό» του βλ. ἐνδεικτικὰ R. E. Witt, «The Hellenism of Clement of Alexandria», *CQ* 25 (1931) 195-204 καὶ (σε σχέση με τὸν Άρατο) Αυγερινός, ὁ.π., σσ. 631-633 καὶ σημ. 271, 275, 276, 278, 279· γιὰ τὴ συγγραφικὴ του μέθοδο, ἐιδικὰ στὴν αξιοποίηση παραθεμάτων, βλ. A. van den Hoek, «Techniques of Quotation in Clement of Alexandria: A View of Ancient Literary Methods», *VChr* 50 (1996) 223-243.

55. Σύμφωνα με τὸν Sartori (ὁ.π., σ. 263), οἱ δύο χριστιανοὶ συγγρ. ἀντλοῦν ἀπὸ δύο διαφορετικὰ ἐδάφια τοῦ Ερμίππου. Ὁ συγκεκριμένος φιλόλογος δὲν συνδέει πάντως τὴ

Φαίνεται, επομένως, ότι και οι τρεις πηγές που καταγράψαμε αναφέρονται στο ίδιο έργο. Είναι αδύνατον όμως να ορίσουμε με βεβαιότητα αν επρόκειτο για ποιητικό κείμενο του τύπου των αράτειων *Φαινομένων*:⁵⁶ σε μια τέτοια περίπτωση, τόσο τα Σχόλια, όσο και ο Κλήμης, παραφράζουν ή χρησιμοποιούν ενδιάμεσο μάρτυρα. Δεν αποκλείεται να επρόκειτο για έργο του τύπου των *Καταστερισμών*, ενδεχομένως με τη μορφή που αυτό διασώζεται σήμερα. Σε κάθε περίπτωση όμως, δεν πρέπει να βασιζόμαστε άκριτα στην αμφίβολης αξιοπιστίας μαρτυρία των δύο *Βίων*. Από την αντιβολή των *Καταστερισμών* XXI Robert με τα αράτεια Σχόλια και το συγκεκριμένο χωρίο του Κλήμεντα, συνάγεται ότι ο Έρμιππος κατέγραψε εναλλακτικούς μύθους των αστερισμών. Η υφολογική αποτίμηση των δύο μαρτυριών επιτρέπει να συμπεράνουμε την ύπαρξη κοινής πηγής· δεν νομιμοποιούμε όμως να καταλήξουμε ότι αυτή ταυτιζόταν με το πρωτότυπο.

Η Σούδα χαρακτηρίζει τον Έρμιππο από τη Βηρυτό λόγιο σφόδρα.⁵⁷ Πράγματι, οι υπόλοιπες μαρτυρίες, που παρέχει η αρχαία γραμματεία, στηρίζουν την άποψη του λεξικού και ενισχύουν παράλληλα την πεποίθησή μας ότι σ' αυτόν θα πρέπει να αποδοθεί η πατρότητα των *Φαινομένων*. Φαίνεται ότι επρόκειτο για διανοητή, τα ενδιαφέροντα του οποίου αφορούσαν γνωστικά πεδία που, κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους, ήταν συναφή με την αστρονομία, αλλά και που σχετιζόνταν επιπλέον με τη φιλοσοφία της περιόδου. Ο Κλήμης αναφέρεται σε ένα δεύτερο έργο αυτού του συγγραφέα, με αποκρυφιστικό – κατά πάσα πιθανότητα – περιεχόμενο. Δεν αποκλείεται να το γνώριζε άμεσα. Η σύντομη μαρτυρία επιτρέπει να εικάσουμε ότι επρόκειτο ίσως για κείμενο με νεοπυθαγόρεια επίδραση⁵⁸ (Στρωμ. 6.16.145.1-3 Stählin):

πάλιν ἐν ταῖς νόσοις κρίσιμος ἢ ἐβδόμη καὶ ἡ τεσσαρεσκαίδεκάτη, καθ' ἃς ἡ φύσις διαγωνίζεται πρὸς τὰ νοσοποιὰ τῶν αἰτίων. καὶ μυρία ταῦτα ἀγιάζων τὸν ἀριθμὸν παρατίθεται Ἑρμιππος ὁ

μαρτυρία του Κλήμεντα με το έργο *Φαινόμενα*, η πατρότητα του οποίου πρέπει – κατά τη γνώμη του – εξάπαντος να αποδοθεί στον μαθητή του Καλλιμάχου. Επισημαίνουμε πάντως ότι ο Sartori δεν έχει υπόψη του τη μαρτυρία των Σχολίων στον Άρατο 436.

56. Βλ. περισσότερα παρακάτω, σσ. 251-252.

57. Βλ. το περιεχόμενο του λ. ε 3045 Adler παραπάνω, σ. 243 σημ. 36. Πρβ. J. S. Heibges, «Hermippos⁸», στ. 853 και Sartori, ό.π., σ. 262. Για τον Έρμιππο όχι ως απλό γραμματικό, αλλά ως «eruditum», βλ. J. Christes, *Skaven und Freigelassene als Grammatiker und Philologen in antiken Rom*, Wiesbaden 1979, σ. 138 (με τη σημ. 213).

58. Βλ. H. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμ. Γ', Αθήνα 1994, σσ. 15-16.

Βηρύτιος ἐν τῷ Περι ἐβδομάδος. σαφῶς δὲ τὸν περι ἐβδομάδος τε καὶ ὀγδοάδος μυστικὸν λόγον τοῖς γινώσκουσι παραδίδωσιν ὁ μακάριος Δαβιδ ὧδέ πως ψάλλων [...].

Η ορολογία είναι χαρακτηριστική. Φαίνεται, επομένως, ότι ο συγκεκριμένος Ἑρμιππος της εποχής του Αδριανού δεν ήταν απλά ένας ακόμη γραμματικός και βιογράφος,⁵⁹ αλλά ότι στράφηκε και σε περισσότερο «επιστημονικά» θέματα. Η συγκεκριμένη μαρτυρία μάς επιτρέπει να του αποδώσουμε φιλοσοφικά ενδιαφέροντα, ίσως και να τον ονομάσουμε νεοπλατωνικό ή νεοπυθαγόρειο.⁶⁰ Η πυθαγόρεια αριθμολογία, που είχε υιοθετηθεί από τους νεοπλατωνικούς, άνθησε στην αυτοκρατορική περίοδο και επιβίωσε και στο Βυζάντιο.⁶¹ Η βεβαιότητα που επιδεικνύει ο Κλήμης οδηγεί στην υπόθεση ότι τον Βηρύτιο συγγραφέα αφορούν και άλλες μαρτυρίες της αρχαίας γραμματείας. Σε μια απ' αυτές, ο Πορφύριος ο Τύριος, αναφερόμενος στη μουσική θεωρία της ύστερης αρχαιότητας, περιγράφει διάφορες «σχολές» μουσικής αρμονίας (*Εἰς τὰ ἀρμονικὰ Πτολεμαίου υπόμνημα*, σ. 3.1-8 Düring):

Πολλῶν αἰρέσεων⁶² οὐσῶν ἐν μουσικῇ περι τοῦ ἡρμωσμένου [...], δύο πρωτεύειν ἄν τις ὑπολάβοι, τὴν τε Πυθαγόρειον καὶ τὴν Ἀρι-

59. Ὅπως συνήθως περιγράφεται σε ἔργα γραμματολογίας. Βλ. ενδεικτικά Blum, ὁ.π., σ. 151 και 194. Στο ἴδιο πνεύμα: B. M. Caven, «Hermippus (3)», *OCD*³, σ. 692· Fr. Montanari, «Hermippos aus Berytos», *Der Neue Pauly*, Bd. 5 (1998), στ. 440.

60. Το ότι ο ἕτερος Ἑρμιππος, ο Σμυρναῖος, υπήρξε σημαντικός συγγρ. αναφορικά με τον βίο και τα δόγματα του Πυθαγόρα θα πρέπει να επέτεινε τη σύγχυση των μεταγενέστερων. Για την ενασχόλησή του με τον Πυθαγόρα βλ. W. Burkert, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, Κέιμπριτζ, Mass. 1972, σσ. 102-103 (και τη σημ. 28) και Bollansée, ὁ.π., σσ. 44-52.

61. Πρόκειται για την πυθαγόρεια πίστη στους ιδανικούς αριθμούς. Για το θέμα βλ. τη λεπτομερή πραγμάτευση του Burkert, ὁ.π., σσ. 15-96. Δεν γνωρίζουμε αν ο Ἑρμιππος προέβρινε σε φανταστικές ετυμολογίες, ὅπως αυτές που διασώζονται στον Ιάμβλιχο και τον Νικόμαχο (βλ. Hunger, ὁ.π., σ. 15). Αυτές οι αριθμητικές παιδιές παρέμειναν πάντως σταθερά δημοφιλείς, ξεκινώντας από τα σχόλια του Πρόκλου στον Ησίοδο και φτάνοντας στο ἔργο του Ιωάννη Πεδιάσιμου (14ος αι.). Βλ. σχετικά Hunger, ὁ.π., σ. 16 (και τις σημ. 3-5) και σ. 40 (όπου και σχετική βιβλιογραφία), και για τον Πρόκλο, Hunger, ὁ.π., σ. 19.

62. Ο ὅρος *αἵρεσις* χρησιμοποιήθηκε στην αρχαιότητα, ειδικά κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους, για να περιγράψει φιλοσοφικές «σχολές» ή φιλοσοφικές τάσεις. Σχετίζεται μάλιστα ιδιαίτερα με την παράδοση που ονομάζουμε «δοξογραφική». Σε κάποια χρονική περίοδο, σίγουρα ἤδη στον Ψ.-Πλούταρχο, ο ὅρος χρησιμοποιείται χωρίς διάκριση ως συνώνυμος του *διαδοχή*. Και οι δύο είναι – σε κάποιες περιπτώσεις – συνώνυμοι του ὅρου *φιλοσοφία*. Βλ. περισσότερα στον J. Mansfeld, *Heresiography in Context: Hippolytus' Elenchos as a Source for Greek Philosophy* [Philosophia Antiqua, vol. 56], Leiden - Νέα Υόρκη - Κολοῖα 1992, σσ. 20-26· του ἴδιου, «Sources», στο K. Algra (et alii), *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Κέιμπριτζ 1999, σσ. 3-30 (εδώ: σσ. 19-23) Πρβ. J. Brunschwig, «Introduction: the beginnings of Hellenistic epistemology», στο K. Algra (et alii), *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, σσ. 229-259 (εδώ: σσ. 233-234).

στοξένειον [...]. ὅτι μὲν γὰρ ἐγένοντο πλείους οἱ μὲν πρὸ τοῦ Ἀριστοξένου, οἷα ἡ Ἐπιγόνειος καὶ Δαμώνιος καὶ Ἐρατόκλειος Ἀγηνόριός τε καὶ τινες ἄλλαι, ὧν καὶ αὐτὸς μνημονεύει, αἱ δὲ μετ' αὐτόν, [...] οἷα ἡ Ἀρχεστράτειος καὶ ἡ Ἀγώνιος καὶ ἡ Φιλίσκιος καὶ ἡ Ἐρμίππιος καὶ εἴ τινες ἄλλαι, ἔχοιμεν ἂν λέγειν.

Με τον ίδιο διανοητή θα πρέπει επίσης να συσχετίσουμε ακόμη μιαν ελλειπτική αναφορά: αυτή αποδίδεται από τον Αθήναιο στον Νικόμαχο (*Περὶ ἑορτῶν* απ. 82b [FHG 2 Müller] = Αθήναιος *Δειπν.* 11.55 Kaibel):

⟨Νικόμαχος δ'⟩ ἐν ⟨πρώτῳ περὶ ἑορτῶν Αἰγυπτίων⟩ φησί· «Τὸ δὲ κόνδου ἐστὶ μὲν Περσικόν, τὴν δὲ ἀρχὴν, ἣν Ἐρμιππος ὁ ἀστρολογικὸς, ὡς ὁ κόσμος, ἐξ οὗ τῶν θεῶν τὰ θαύματα καὶ τὰ καρπώσιμα γίνεσθαι ἐπὶ γῆς· διὸ ἐκ τούτου σπένδεσθαι».

Συμπερασματικά, η εικόνα που σχηματίζεται από τις πηγές είναι η ακόλουθη: η μαρτυρία του Κλήμεντα (σε συνδυασμό με εκείνη του Θεοδώρητου) επιβάλλει να αποδώσουμε στον συγγραφέα από τη Βηρυτό το υλικό που περιέχεται στα αράτεια Σχόλια. Μολονότι αφορά ειδικά τον καταστερισμό του *Κενταύρου*, φρονούμε ότι πρέπει να γενικεύσουμε το συμπέρασμα και για το υλικό που σχετίζεται με τον *Δελφίνα* (Σχόλια 318). Η απόδοση όμως στον ίδιο μιας πραγματείας για την αρμονία είναι απλά μια ευλογοφανής εικασία· κι αυτό, γιατί η απουσία του σχετικού παρωνυμίου στερεί τη βεβαιότητα. Μας ενδιαφέρει όμως εδώ η φύση του έργου που φέρει το όνομά του: είναι προφανές ότι ο Πορφύριος αναφέρεται σε πραγματεία περί μουσικής: το πεδίο προϋπέθετε μαθηματικές και φιλοσοφικές γνώσεις, δεδομένου ότι καταπιιάστηκαν μ' αυτό κυρίως οι πυθαγόρειοι.⁶³ Ο 2ος αι. μ.Χ., περίοδος δράσης του Βηρύτιου Ερμίππου, χαρακτηρίζεται εξάλλου από την έντονη παρουσία των νεοπυθαγορείων.⁶⁴ Αναμφίβολα, ο Πορφύριος γνώριζε μια ολόκληρη Σχολή γύρω από τον Αριστοξένο.⁶⁵ Όλα αυτά συνάδουν ενδεχομένως με τη δεύτερη μαρτυρία του Κλήμεντα, στην οποία ο Έρμιππος πιστώνεται με τη

63. Burkert, *ό.π.*, σ. 351 κ.ε.

64. Είναι ενδεικτικό ότι στη δοξογραφική γραμματεία ο όρος *ἄρσεις* χρησιμοποιείται ιδιαίτερα για τη φιλοσοφική «σχολή» του Πυθαγόρα. Βλ. Αέτιος 1.39 Diels και Ιππόλυτος *Κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων ἔλεγχος* 1.2.1 Marcovich. Φαίνεται μάλιστα ότι ο Ιππόλυτος χρησιμοποιεί τον όρο αποκλειστικά για τη σχολή του Πυθαγόρα, βλ. και Mansfeld, *Heresiography in Context*, σ. 23.

65. Βλ. Hunger, *ό.π.*, σ. 385. Για τις διαφορές ανάμεσα στην αριστοξένεια και την πυθαγόρεια μουσική θεωρία βλ. Burkert, *ό.π.*, σσ. 106-109 και 369-371· ειδικά για τη μουσική θεωρία του Αριστοξένου βλ. A. Brancacci, «Aristosseno e lo statuto epistemologico della scienza armonica», στο G. Giannantoni – M. Vegetti, *La scienza ellenistica: Atti delle tre giornate di studio tenutesi a Pavia dal 14 al 16 aprile 1982* [Elenchos IX], Νάπολη 1984, σσ. 151-185.

συγγραφή έργου *Περὶ ἑβδομάδος*. Δεν θα διστάζαμε, βασισμένοι και στη μαρτυρία της Σούδας (ε 3045 Adler) που του αποδίδει ἔργο *Περὶ ὄνειρων*,⁶⁶ να διαπιστώσουμε το ενδιαφέρον του συγγραφέα αυτού για τον αποκρυφισμό.⁶⁷ Η ονειροκριτική γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση στους αυτοκρατορικούς χρόνους και την ὕστερη αρχαιότητα.⁶⁸ Παράλληλα, το επίθετο *ἀστρολογικός* (στον Αθήναιο) συνδυάζεται αρμονικά με όλα τα προηγούμενα⁶⁹ και μπορεί κάλλιστα να αφορά τον συγκεκριμένο Ἑρμίππο. Επισημαίνουμε εδώ ότι κείμενο αστρολογίας ενός Ἑρμίππου χρησίμευσε ως πηγή στον (περίπου σύγχρονο του ομώνυμου Βηρύτιου) Αντιοχειανό αστρολόγο Ουέτιο Ουάλεντα (Vettius Valens, 2ος αι. μ.Χ.).⁷⁰ Ο δεύτερος άντλησε απ' αυτό στο *Ἀνθολογιῶν* 2.28 Pingree: το εδάφιο επιγράφεται *Περὶ ἀποδημίας ἐκ τῶν Ἑρμίππου*. Η χρονολογική αλλά και η γεωγραφική προσέγγιση⁷¹ είναι και εδώ σημαντικό κριτήριο, για να συνδέσουμε τη μαρτυρία με τον Ἑρμίππο από τη Βηρυτό.⁷² Είναι προφανές ότι αυτή πρέπει να συνδυαστεί με εκείνη του Αθήναιου (*Ἑρμίππος ὁ ἀστρολογικός*). Δεν κρίνουμε απαραίτητο να «εφεύρουμε» ή να υποθέσουμε την ὕπαρξη ενός επιπλέον συγγραφέα με το ίδιο όνομα, όταν το σύνολο σχεδόν των πηγών οδηγεί χρονολογικά αλλά και γεωγραφικά προς τον Βηρύτιο διανοητή.⁷³ Καταλήγουμε, διατηρώντας ελάχιστες επιφυλάξεις, ότι τα ενδιαφέροντα του συγκεκριμένου Ἑρμίππου του 2ου

66. Βλ. παραπάνω, σ. 243 σημ. 36.

67. Κάτι που καθιστά τουλάχιστον εύλογη την υποψία του Preller ότι το *Περὶ μάγων* ανήκε στον Βηρύτιο Ἑρμίππο: όπως ήδη αναφέρθηκε, αυτό αποδίδεται (μᾶλλον βᾶσιμα) στον Ἑρμίππο τον Σμυρναίο. Βλ. Heibges, «Hermippos⁸», στ. 853 και Bollansée, ὁ.π., σσ. 16-17. Ο δεύτερος φιλόλογος επισημαίνει ότι το ἔργο αυτό δεν πρέπει να ήταν βιογραφικό περιεχομένου.

68. Hunger, ὁ.π., σ. 17 και τη σημ. 7α.

69. Ο A. Bouché-Leclercq (*L'astrologie grecque*, Παρίσι 1899 [ανατ. Βρυξέλλες 1963], σ. 624) φαίνεται ότι δεν γνωρίζει πολλά για την ταυτότητα του Ἑρμίππου του «αστρολογικού».

70. Βλ. και Fr. Boll, *Sphaera: Neue griechische Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Sternbilder*, Λυψία 1903 (ανατ. Hildesheim 1967), σ. 409 σημ. 2. Για τη χρονολόγηση του Ουετίου Ουάλεντος βλ. O. Neugebauer, «The Chronology of Vettius Valens' *Anthologiae*», *HTbR* 47 (1954) 65-67. Επιγραμματικά αναφέρονται σ' αυτόν τον συγγρ. ο S. M. Ashfaque, *Η αρχή της αστρονομίας και η συμβολή των αρχαίων Ελλήνων*, (διδ. διατριβή) Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 83-84 και ο Hunger, ὁ.π., σ. 30 και 32.

71. Δεν αμελούμε φυσικά ότι, σύμφωνα με τη Σούδα (ε 3045 Adler), πατρίδα του συγκεκριμένου συγγρ. δεν ήταν η γνωστή πόλη-λμάνι της ανατολικής Μεσογείου, αλλά μια μάλλον άσημη κώμη της ενδοχώρας. Πρβ. και Fr. Sartori, ὁ.π., σ. 260.

72. Ο Martin (1998) I, XCII χρονολογεί το ἔργο του Ουετίου Ουάλεντος στα 160-175. Ο συγκεκριμένος συγγρ. συνδέεται με την παράδοση του Αράτου και μέσω άλλης οδού: στο ἔργο του παραθέτει από το *Sphaerica Anonyma* που προέρχεται από τον Ψ.-Εύδοξο, βλ. σχετικά Martin (1998) I, XCII και, κυρίως, Boll, ὁ.π., σσ. 59-67.

73. Ὅπως ἔπραξε ο Heibges, «Hermippos⁶⁻⁷», στ. 851-853. Βλ. και Sartori, ὁ.π., σ. 269 σημ. 21.

μεταχριστιανικού αιώνα αφορούσαν τα πεδία του καταστερισμού, της αστρολογίας και, ενδεχομένως, της μουσικής αρμονίας.

Όσον αφορά το έργο *Φαινόμενα* που του αποδίδουμε, είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς για το γραμματειακό του είδος.⁷⁴ Ενδέχεται να σχετιζόταν άμεσα με το ποίημα του Αράτου ή να ήταν απλά ακόμη ένα έργο ουρανογραφίας και/ή αστρικών μύθων. Τα Σχόλια στον Άρατο και τα σχετικά εδάφια του Υγίνου παρέχουν αρκετά, ώστε να συμπεράνουμε ότι αυτό ακολουθούσε πιθανόν τη δομή των αράτειων *Φαινομένων* και, επομένως, των *Καταστερισμών*. Δεν αποκλείεται ο συγγραφέας του να οδηγήθηκε στη σύνθεσή του από την τεράστια δημοτικότητα του Σολέα ποιητή. Αναμφίβολα, περιείχε αστρική μυθολογία, ενώ είναι λιγότερο πιθανό να ήταν έργο αστρολογίας, υπό την έννοια της ωροσκοπικής αστρολογίας. Κι αυτό, γιατί το υλικό που παραδίδεται από τον Κλήμεντα τον Αλεξανδρινό, τα Σχόλια στον Άρατο και τον Υγίνο είναι ειδολογικά ολότελα ξένο προς την αστρολογία. Κατά συνέπεια, το έργο από το οποίο άντλησε ο Ουέτιος Ουάλης (Vettius Valens) ήταν εντελώς διαφορετικό.⁷⁵ Η μαρτυρία του επιγράμματος οδηγεί επίσης σε κείμενο ουρανογραφίας, συνοδευμένο με μύθους των αστερισμών. Το συμπέρασμα βρίσκει επιπλέον στήριξη στη συνδυαστική αναφορά του Ερμίππου με τον Ηγησιάνακτα: ο δεύτερος συνέγραψε έργο καταστερισμών, σύμφωνα με τον Υγίνο που άντλησε απ' αυτό στη σύνθεση του δικού του έργου.⁷⁶ Μάλλον είναι επισφαλές να συμπεράνουμε ότι τα *Φαινόμενα* του Ερμίππου ήταν διατυπωμένα σε ποιητική μορφή.

Όπως κι αν έχει το πράγμα, η τύχη του κειμένου που αποδίδουμε στον συγγραφέα από τη Βηρυτό προκαθορίστηκε από την ύπαρξη των *Καταστερισμών*. Αυτό το δεύτερο έργο πρέπει να είχε ήδη καταλάβει το πεδίο της αστρικής μυθολογίας, το άμεσα σχετικό με το αράτειο κείμενο. Κι έτσι, από το έργο του Ερμίππου επιβίωσαν μόνο δύο αναφορές στα Σχόλια στον Άρατο, κάτι που καθιστά προφανές ότι η συνοδευτική γραμματεία των *Φαινομένων* ήταν, σε γενικές γραμμές, ήδη διαμορφωμένη κατά το πρώτο μισό του 2ου αι. μ.Χ.

Αν η υπόθεσή μας είναι έγκυρη και μπορούμε με σχετική βεβαιότητα να αποδώσουμε το έργο αστρονομίας στον συγγραφέα από τη Βηρυτό,

74. Σε αντίθεση με τον Bollansée (ό.π., σ. 17), ο οποίος φαίνεται βέβαιος για τη φύση του έργου: «[...] it is agreed that the *Φαινόμενα* was also an astronomical poem, written after the example of the work by Aratos». Ακολουθεί μάλλον πιστά στην άποψή του τον Heibges (βλ. παραπάνω σ. 244 σημ. 37).

75. Η Σούδα εξάλλου του αποδίδει, όπως είδαμε, τη συγγραφή πολλών έργων (ε 3045 Adler): [...] και έγραψε πολλά.

76. Βλ. Robert, ό.π., σσ. 221-222.

μεταφερόμαστε εκ των πραγμάτων στο πρώτο μισό του 2ου μεταχριστιανικού αιώνα. Υπενθυμίζουμε ότι το επίγραμμα που προκάλεσε – κατά τη γνώμη μας – τη σύγχυση, διασώζεται σε κείμενο των αρχών του 3ου: συγκεκριμένα, στον 1ο Βίο του Αράτου, τον οποίο συνέθεσε ο γραμματικός Αχιλλέας. Θεωρούμε τη μαρτυρία του προβληματική. Ως συνέπεια των παραπάνω υποθέσεών μας, αρνούμαστε ότι η πατρότητα του επιγράμματος ανήκει στον Πτολεμαίο τον Ευεργέτη, όπως δέχονται στην πλειοψηφία τους οι σύγχρονοι ερευνητές.⁷⁷ Η μοναδική πηγή που το παραδίδει είναι ο 1ος Βίος του Αράτου, μαρτυρία που απέχει αρκετούς αιώνες από την υποτιθέμενη περίοδο της συγγραφής του. Δεν αποδεχόμαστε όμως και την εναλλακτική πρόταση του E. Maass: αυτός υπέθεσε ότι το επίγραμμα πρέπει μάλλον να ανήκει στον Αρχέλαο τον Χερσονίτη, ποιητή στον οποίο η αρχαία γραμματεία αποδίδει βάσιμα ένα έργο με τον τίτλο *Ίδιοφυη*.⁷⁸ Συγκεκριμένα, ο Διογένης ο Λαέρτιος (2.17.10-12 Long) και ο Αθήναιος (9.76.30-31 Kaibel)⁷⁹ φαίνεται να έχουν υπόψη τους μια συλλογή παραδόξων μ' αυτόν τον τίτλο.⁸⁰ Στο ίδιο περίπου πνεύμα κινείται και ο Αντίγονος ο Καρύστιος (*Ἱστοριῶν παραδόξων συναγωγή* 19.3-4 Giannini):⁸¹ *καί τις Ἀρχέλαος Αἰγύπτιος τῶν ἐν ἐπιγράμμασιν ἐξηγουμένων τὰ παράδοξα τῷ Πτολεμαίῳ περὶ μὲν τῶν σκορπίων [...]*.

77. *Suppl.Hell.* 712 Lloyd-Jones – Parsons. Κατά καιρούς, διάφοροι φιλόλογοι εξέφρασαν τις επιφυλάξεις τους για την ταύτιση του συγγρ. με κάποιον από τους Πτολεμαίους βασιλείς, κανείς όμως δεν πρόσφερε μια εξίσου ικανοποιητική εναλλακτική πρόταση. Βλ. ενδεικτικά J.-M. Jacques, «Sur un acrostiche d'Aratos (783-787)», *REA* 62 (1969) 48-61 (εδώ: σσ. 57-58 σημ. 2) (ο Jacques ακολουθεί τον Maass, *Commentariorum*, σ. 79)· Gow – Page, ό.π., σ. 559.

78. *Commentariorum*, σ. 79. Ο Maass βασίστηκε στη μαρτυρία των Σχολίων στον *Aratus Latinus* ([*Commentariorum*, σσ. 254 και 268-269]: [...] sicut ait Aristotelis philosophus De animalium ratione. simili modo quidem et Archelaus in suis voluminibus ita manifestat, και, με σχεδόν απαράλλακτη ορολογία, [...] ut Aristoteles ait De bestiis et Archelaus quidem simili modo ait in suis voluminibus. Οι μαρτυρίες αναφέρονται στον καταστρεισμό του Λαγωού και του Κόρακος αντίστοιχα) και αποσπασμάτων από κείμενα καταστρεισμών («Excerpta e Catasterismis Marciana» [*Commentariorum*, σ. 580]). Είναι φανερό ότι επρόκειτο για έργα φυσικής ιστορίας, με έμφαση στα παράδοξα από το ζωικό βασίλειο. Για τον Αρχέλαο και το έργο του βλ. ενδεικτικά Page, ό.π., σσ. 20-21 και 84.

79. Διογένης ο Λαέρτιος 2.17.10-12 Long: *γεγόνασι δὲ και ἄλλοι τρεῖς Ἀρχέλαοι· ὁ χωρογράφος [...], ὁ τὰ ἰδιοφυη ποιήσας, ἄλλος [...]*· Αθήναιος 9.76.30-31 Kaibel: *(βέβλημμαι) κατῶβλεψ, παρὰ Ἀρχελάῳ τῷ Χερρονησίτῃ ἐν τοῖς ἰδιοφυέσιν*.

80. Βλ. J. Almirall, «El elogio de Arato de Solos por Meleagro (AP IV 1,49 s.)», *Myrtia* 8 (1993) 55-62 (εδώ: σ. 55 σημ. 3). Επισημαίνεται ότι ο Αχιλλέας βρίσκεται σε θέματα μεθόδου και πηγών κοντά στον Διογένη τον Λαέρτιο. Η διαπίστωση αυτή αφορά ειδικά τη μορφή και το περιεχόμενο του συγκεκριμένου Βίου, βλ. G. Aujac, *RPh* 71 (1997) 181-183 (εδώ: σ. 182). Βλ. και παραπάνω, σημ. 4.

81. *Suppl.Hell.* 125-129 Lloyd-Jones – Parsons. Βλ. και C. Jacob, «La bibliothèque, la carte et la traité: Les formes de l'accumulation du savoir à Alexandrie», στο G. Argoud – J.-Y. Guillaumin (eds.), *Sciences exactes et sciences appliquées à Alexandrie*, σσ. 19-37 (εδώ: σ. 21).

Ενδεχομένως, η συγκεκριμένη συλλογή ήταν διατυπωμένη σε επιγράμματα.⁸²

Τα περιεχόμενα των *Ίδιοφυῶν* φαίνεται ότι αφορούσαν παράδοξα από τον κόσμο των ζώων. Τα εκδοθέντα αποσπάσματα όμως δεν είναι ειδολογικά συμβατά με όσα αποδίδει στον Αρχέλαο (ή τον Πτολεμαίο) η αράτεια παράδοση.⁸³ Στην πρώτη περίπτωση, φαίνεται ότι ο τίτλος *Ίδιοφυῆ* σχετίζεται με φαινόμενα ιδιαίτερης γέννησης⁸⁴ κάποιων ζώων ή εντόμων (όπως σφήκες που γεννιούνται από το κουφάρι αλόγου [*Suppl. Hell.* 126 Lloyd-Jones – Parsons = Αντίγονος, απ. 4 Giannini]), σκορπιού που γεννιούνται από το πτώμα κροκόδειλου [*Suppl. Hell.* 125], φίδια που βγαίνουν από τον νωτιαίο μυελό νεκρού άνδρα [*Suppl. Hell.* 129 = Αντίγονος, απ. 5 Giannini]), και όχι με απλά «παράδοξα». Οπωσδήποτε πάντως, τα αποσπάσματα που αποδίδονται στον συγγραφέα αυτόν διαφέρουν ειδολογικά από το εγκωμιαστικό επίγραμμα στον Άρατο.

Ο συνδυασμός των μαρτυριών επιτρέπει την υπόθεση ότι μέσω κάποιας οδού, που λειτούργησε ενδεχομένως ως πηγή για τον γραμματικό των αρχών του 3ου αι. Αχιλλέα, ο τίτλος του έργου *Ίδιοφυῆ*, που ανήκε στον Αρχέλαο, «μεταφέρθηκε» στον Πτολεμαίο. Η διαδικασία διευκολύνθηκε ενδεχομένως από το ότι ο πρώτος συνδέεται σε ορισμένες περιπτώσεις με την ερμηνευτική παράδοση του ποιήματος. Πάντα όμως με θέματα που αφορούν τις ιδιότητες ή τις συνήθειες ζώων.⁸⁵ Στο ίδιο ή σε επόμενο στάδιο της παράδοσης αυτών των κειμένων, το εγκωμιαστικό επίγραμμα κάποιου Πτολεμαίου του 2ου αι. μ.Χ. αποδόθηκε από σύγχυση στον ομώνυμο βασιλέα. Η ομοιότητά του με τα αναλόγου περιεχομένου επιγράμματα του Καλλιμάχου (επ. 27 Pfeiffer) και του Λεωνίδα του Ταραντίνου (*Ανθ. Π.* 9.25 Beckby)⁸⁶ οδήγησαν στην ταύτιση του άγνωστου αυτού επιγραμματοποιού με τον βασιλέα Πτολεμαίο (προφανώς τον Ευεργέτη). Κάποιον ρόλο έπαιξε εξάπαντος και η αναφορά του βιογράφου στον Καλλιμάχο, η οποία προηγείται του επιγράμματος στο κείμενο του *1ου Βίου*.⁸⁷ Υποφιαζόμαστε ότι εξέπεσε ενδιάμεσο υλικό. Κρίνουμε

82. Βλ. Lloyd-Jones – Parsons, *Suppl. Hell.*, σ. 46. Βλ. άλλες αρχαίες μαρτυρίες στον Page, *ό.π.*, σσ. 20-21.

83. Βλ. παραπάνω, σημ. 78.

84. Βλ. και Page, *ό.π.*, σ. 20 και 84.

85. Το υλικό αυτό είναι μάλλον περιπατητικής προέλευσης. Ο Αρχέλαος αναφέρεται και στις τρεις περιπτώσεις αμέσως μετά από τον Αριστοτέλη και τα σχετικά έργα του (βλ. παραπάνω, σ. 254 σημ. 78).

86. Βλ. σχετική βιβλιογραφία παραπάνω, σ. 240 σημ. 20.

87. Στην πρόσφατη (και έγκριτη) έκδοση των έργων του Αχιλλέα από τον G. Di Maria (*Achillis quae feruntur astronomica et in Aratum opuscula, De universo, De Arati vita, De Phaenomenorum interpretatione*, Palermo 1996) η αναφορά στον Καλλιμάχο και η παράθεση

επίσης ότι η συνδυαστική αναφορά του επιγραμματοποιού στον Ηγησιάνακτα και τον Έρμιππο (πάνθ' Ἡγησιάναξ τε καὶ Ἑρμιππος [...]) βασίστηκε απλά και μόνο στην αναγνώριση της ειδολογικής συγγένειας που πρέπει να χαρακτηρίζει τα έργα τους. Είναι πολύ πιθανό η γειτνίαση των ονομάτων τους στα πλαίσια του στίχου να οδήγησε στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για σύγχρονους συγγραφείς. Κάτι τέτοιο θα διευκόλυνε ακόμη περισσότερο την ταύτιση του «Πτολεμαίου» με τον ομώνυμο βασιλέα του 3ου αι. π.Χ.

Δεν μπορεί επίσης να αποκλειστεί η εξάρτηση από κακή παράδοση, σε συνδυασμό με κάποια άστοχη επέμβαση στα σχετικά κείμενα. Ως γνωστόν, το έργο του Αχιλλέα υπέστη κατά την αρχαιότητα επιτομή.⁸⁸ Δεν θα διστάζαμε να αποδώσουμε την πατρότητα του επιγράμματος στον άλλον Πτολεμαίο, τον συγγραφέα του επ. Ἄνθ. Π. 9.577 Beckby.⁸⁹

Αν πράγματι ο Έρμιππος από τη Βηρυτό συνέταξε το έργο από το οποίο άντλησαν τα Σχόλια στον Άρατο και ο Κλήμης, χρονολογούμε το επίγραμμα τουλάχιστον στον 2ο μεταχριστιανικό αιώνα, εφόσον τότε τοποθετείται και η περίοδος ακμής του συγγραφέα αυτού. Μολονότι είναι βέβαιο ότι μέρος του ερμηνευτικού υλικού (που σήμερα απαντά στα Σχόλια στον Άρατο) συνόδευε σε προγενέστερη μορφή τα Φαινόμενα, φρονούμε ότι οι αναφορές στον Έρμιππο σταχυολογήθηκαν μέσα στον 2ο αι. ή αμέσως μετά. Έχουμε, επομένως, έναν *terminus post quem* (που αφορά τη βιογραφική, αλλά και την εξηγητική παράδοση του Σολέα ποιητή) απόλυτα συμβατόν με την ανασύνθεση της ιστορίας του κειμένου από τον J. Martin: αυτός, ως γνωστόν, εντοπίζει την εμφάνιση της έκδοσης των Φαινομένων του Αράτου, την οποία ονομάζει με το ελληνικό

του επ. 27 Pfeiffer απαντά στον 1ο Βίο 4.3-5.1· η καταγραφή των συγγρ. Φαινομένων και η παράθεση του επιγράμματος του «Πτολεμαίου» ακολουθούν αμέσως μετά, στο εδάφιο 6.1-2. Το συγκεκριμένο επίγραμμα προσεγγίζει υφολογικά εδάφιο από τα καλλιμάρχεια Αίτια (απ. 75.53-55 Pfeiffer): [...] τεὸν δ' ἡμεῖς ἕμερον ἐκλύομεν / τόνδε παρ' ἀρχαίου Ξεονομήδεος, ὅς ποτε πᾶσαν / νῆσον ἐνὶ μνήμη κάτθετο μυθολόγῳ. Ενδεχομένως, το βίβλιος ἐγκατέθεντο απηχεί το ἐνὶ μνήμη κάτθετο (ευχαριστούμε τον κ. I. N. Περυσινάκη που μας επεσήμανε την πιθανή σχέση των δύο κειμένων).

88. Βλ. Weinhold, ὁ.π., σσ. 29-30. Δεν αναφερόμαστε φυσικά στη φιλολογική δράση του αρκετά μεταγενέστερου αντιγραφέα και επιμελητή του Vat. gr. 191, τον οποίον ο Turyn (ὁ.π., σσ. 89-94) ονομάζει «revisor R». Εξάλλου, αυτός μάλλον εργάστηκε προσθετικά πάνω στον Vat. gr. 191.

89. Το επίγραμμα αυτό προδίδει την οικειότητα του συγγρ. του με την αστρονομία: Οἶδ', ὅτι θνατὸς ἐγὼ καὶ ἐφάμερος· ἀλλ' ὅταν ἄστρον / μαστεύω πυκινὰς ἀμφιδρόμους ἔλικας, / οὐκέτ' ἐπιφαύω γαίης ποσίν, ἀλλὰ παρ' αὐτῷ / Ζανὶ θεοτρεφῆος πίμπλαμαι ἀμβροσίης. Θα μπορούσε επιπλέον κανείς να υποθέσει (φυσικά με πολλές επιφυλάξεις) ότι πρόκειται για τον διάσημο αστρονόμο του 2ου αι. Η υπόθεση αυτή απαντά επιγραμματικά διατυπωμένη στους Gow – Page, ὁ.π., σ. 559 (σε σχέση και με το επίγραμμα Ἄνθ. Π. 7.314 Beckby).

Φ, στον 3ον αι. και δώθε. Όπως αποδεικνύει η επιβίωση στίχων και διανοημάτων από το προοίμιο του ποιήματος, η περίοδος μεταξύ του 2ου και του 3ου αι. υπήρξε με πολλούς τρόπους καθοριστική για την ιστορία του κειμένου και την επιβίωσή του.⁹⁰

Ας επανέλθουμε τώρα στην αφετηρία αυτής της έρευνας. Στον κατάλ. A*, στο απόσπασμα που μας ενδιαφέρει, διαβάζουμε (από την έκδοση του E. Maass⁹¹): [...] *Ευαίνετος* ἕτερος. Ἐρμιππος περιπατητικός. [...] Δεν γνωρίζουμε τίποτε περισσότερο για τον Ευαίνετο⁹² και, συνεπώς, είναι αδύνατον να εικάσουμε σχετικά με τη σχέση του με τον Άρατο και το έργο του. Επιπλέον, οι συγκεκριμένοι κατάλογοι συνοδεύονται από προβλήματα τα οποία είναι στην πλειοψηφία τους αθεράπευτα και δεν μας απασχολούν εδώ.⁹³ Ειδικά όμως στο θέμα μας, φρονούμε ότι η σειρά των λέξεων που παραθέσαμε έχει πιθανότατα διασαλευτεί: το ἕτερος φαίνεται να είναι σε λάθος θέση· θα περιμέναμε να προτάσσεται του ονόματος που προσδιορίζει. Όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν γνωρίζουμε τίποτε για την ύπαρξη ούτε καν ενός διανοητή με αυτό το όνομα, πόσο μάλλον δύο. Γνωρίζουμε, αντίθετα, με βεβαιότητα ότι υπήρξαν τουλάχιστον δύο Έρμιπποι, σχετικοί – όπως εμείς υποστηρίζουμε – με την παράδοση των *Φαινομένων*. Είναι, επομένως, περισσότερο πιθανόν ότι το ἕτερος προσδιόριζε αρχικά το όνομα Ἐρμιππος που ακολουθεί αμέσως μετά.⁹⁴ Η παρουσία του παρωνυμίου *περιπατητικός* διευκόλυνε τη σύγχυση, εφόσον κατέστησε φαινομενικά πλεοναστική την ύπαρξη του δεύτερου προσδιορισμού. Αυτό πρέπει σταδιακά να οδήγησε στην εισαγωγή της τελείας μετά το ἕτερος: έτσι, αυτό αποδόθηκε στον Ευαίνετο. Αμφισβη-

90. Βλ. Αυγερινός, *ό.π.*, σσ. 430-517.

91. Βλ. παραπάνω, σ. 238 σημ. 10 και σ. 239 σημ. 12.

92. Το όνομα Έρμιππος απαντά και στον κατάλ. A, όπου προηγείται του «Ευαίνετος». Η μεγαλύτερη σύγχυση παρατηρείται στον κατάλ. B, οφειλόμενη στην αρχική παράθεση των ονομάτων σε στήλες, όπως έδειξε παλαιότερα ο Maass (*Aratea*, σ. 123· βλ. και J. Martin, *Histoire du texte*, σ. 183). Έτσι εξηγείται το ότι μετά το «Ευαίνετος», που προηγείται, μεσολαβούν είκοσι δύο ονόματα έως το «Έρμιππος». Η προβληματική μορφή των δύο καταλόγων δυσχεραίνει σημαντικά την συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

93. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Κλεοστράτου από την Τένεδο, το όνομα του οποίου περιέχεται στον A*. Ο Κλεόστρατος, συγγρ. του 6ου αι. στον οποίο αποδίδεται ένα έργο αστρονομίας, θα έπρεπε λογικά να καταγράφεται στον B (*οί περι τοῦ πόλου συντάξαντες*). Βλ. και J. S. Fotheringham, «Cleostratus», *JHS* 39 (1919) 164-184 (εδώ: σ. 165). Όσον αφορά την καταγραφή του εδώ, δεν αποκλείεται να εξηγείται από την πιθανότητα το έργο του Τενέδιου αστρονόμου να χρησίμευσε στον Άρατο ως πηγή (υπόθεση για την οποία βλ. Αυγερινός, *ό.π.*, σσ. 117-120). Κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι η σχέση αυτή επισημάνθηκε από κάποιον αρχαίο υπομνηματιστή των *Φαινομένων*.

94. Όσον αφορά τα δύο ονόματα, παρατηρούμε ότι στον κατάλ. A το Ἐρμιππος προηγείται του ονόματος *Ευαίνετος*. Η σειρά των δύο ονομάτων έχει αντιστραφεί στον A* (βλ. τη μορφή των κειμένων παραπάνω, σ. 238 σημ. 10 και σ. 239 σημ. 12).

τούμε την ορθότητα της σωζόμενης μαρτυρίας, γιατί η ανωνυμία αυτή δεν προσδίδει στο όνομα κάποια ιδιότητα, όπως συμβαίνει με άλλους προσδιορισμούς που απαντούν στους καταλόγους.⁹⁵

Εικάζουμε έτσι ότι η αρχική μορφή της μαρτυρίας ήταν ενδεχομένως η ακόλουθη: [...] *Εὐαίνετος*. (ἕτερος) Ἑρμιππος, περιπατητικός. Ο συντάκτης του καταλόγου προίκισε το συγκεκριμένο κείμενο με ιστορικές ανακρίβειες (όπως στην περίπτωση του Κλεοστράτου), υπήρξε όμως σαφής στον διαχωρισμό των δύο Ερμίππων. Η μορφή ἕτερος Ἑρμιππος, περιπατητικός αποδεικνύει, στην περίπτωση που είναι ἐγκυρη η πρότασή μας, ότι ἔλαβε υπόψη του τον κίνδυνο σύγχυσης ανάμεσα στους δύο διανοητές: ο κίνδυνος αυτός πολλαπλασιαζόταν από το γεγονός ότι και οι δύο είχαν γράψει κάτι ἄμεσα (ο Σμυρναῖος: βιβλιογραφική καταγραφή ἢ υπόμνημα) ἢ ἔμμεσα (ο Βηρύτιος: ἔργο για τα ἄστρα) σχετικό με τον Ἄρατο.⁹⁶ Προφανώς, ο συντάκτης του καταλ. Α* εἶχε υπόψη του τον κατάλ. Β, ο οποίος αφορά συγγραφείς ἔργων αστρονομίας. Πιθανολογούμε ότι ο ἴδιος γνώριζε το ἔργο του Βηρύτιου Ερμίππου, εφόσον αποσπάσματά του ανθολογήθηκαν ἢ παραφράστηκαν στα ἀράτεια Σχόλια. Συνεπεί, επομένως, τόνισε (στον Α*) την ιδιότητα του ομώνυμου Ερμίππου του Σμυρναίου (περιπατητικός), του βιοεργογράφου. Ὅπως εἶδαμε, στον κατάλ. Α (και Α*) ἀπαριθμούνται οι περι τοῦ ποιητοῦ συνταξάμενοι.⁹⁷ Εἶναι βέβαιο ὅτι ο Α* (ως μεταγενέστερος του Α) προϋποθέτει την ὑπαρξή του Β.⁹⁸ Ὅπως και ο J. Martin πριν ἀπὸ εμάς, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ὅτι πρόκειται για το ἔργο ενός γραμματικού.

Η συγκεκριμένη ὑπόθεση εἶναι ἀναμφίβολα τολμηρή. Ἀν εἶναι ὅμως ἐγκυρη, ἐπιτρέπει να συμπεράνουμε ὅτι η ἀράτεια ἐρμηνευτική παράδοση εἶχε καταρχάς διατηρήσει περισσότερες πληροφορίες για τον περιπατητικό Ἑρμιππο, ἀπ' ὅσες σώζονται σήμερα. Οι φιλόλογοι της ἀρχαιότητος πρέπει να εἶχαν υπόψη τους τη συμβολή του συγκεκριμένου γραμματικού σε θέματα βιοεργογραφίας του Ἀράτου. Ἐνδεχομένως, το σχετικό ὑλικό ἐξέπεσε στη διαδικασία ἐκδόσης των *Φαινομένων*, η οποία

95. Τα ονόματα στους καταλόγους συνοδεύονται εἴτε ἀπὸ ἐθνικά (Ἄτταλος Ῥόδιος, Ἀρίσταρχος Σάμιος, Δίδυμος Κνίδιος) εἴτε ἀπὸ ἐπίθετα ιδιότητος (Ἀπολλώνιος γεωμέτρης, Ἀντίγονος γραμματικός, Ἡλιόδωρος στωικός).

96. Δὲν ἀποκλείεται ὁ Βηρύτιος Ἑρμιππος να συμπεριέλαβε τον Ἄρατο στο ἔργο του *Περὶ τῶν ἐν παιδείᾳ (δια)λαμψάντων*. Σε μια τέτοια περίπτωση, οι μεταγενέστεροι φιλόλογοι θα ἀντιμετώπιζαν ἓνα δυσεπίλυτο πρόβλημα ταύτισης του σωστοῦ Ερμίππου.

97. Θεωρούμε κατὰ συνέπεια ὅτι πρόκειται για δύο καταλόγους (Α [Α*] και Β) ἐντελῶς ἀνεξάρτητους μεταξύ τους. Ἀντίθετα, ὁ Bollansée (ό.π., σ. 17) φαίνεται να θεωρεῖ ὅτι και στις τρεις μορφές τους τα κείμενα αὐτά ταυτίζονται (βλ. και παραπάνω, σ. 242 σημ. 32).

98. Στο πρώτο σκέλος του συμπεράσματός μας συμφωνοῦμε με τον Martin, *Histoire du texte*, σ. 186.

πρέπει να συνοδεύτηκε από την αναθεώρηση και την επιτομή των Βίων και των Σχολίων κατά τους πρώτους αυτοκρατορικούς αιώνες. Οπωσδήποτε, η εξηγητική παράδοση του ποιήματος ήταν ήδη ογκωδέστατη, ως αποτέλεσμα της ελληνιστικής του πρόσληψης.⁹⁹ Κρίνουμε επίσης ιδιαίτερα σημαντικό το ότι οι δύο μορφές του καταλ. Α παραδίδονται στους κώδικες Vat. gr. 191 και Vat. gr. 381. Ο πρώτος απ' αυτούς ανάγεται στην αλεξανδρινή παράδοση των Φαινομένων και σχετίζεται προνομιακά με το έργο του Αχιλλέα. Περιέχει το σώμα των κειμένων του που αφορούν τον Άρατο: αναφερόμαστε στα *Περὶ τοῦ παντός* και *Περὶ ἐξηγήσεως*, αλλά και στον *1ο Βίο*.¹⁰⁰ Κάτι ανάλογο συμβαίνει με τον Vat. gr. 381.¹⁰¹ ο κατάλ. Β, που περιέχεται σ' αυτόν τον κώδικα, απαντά αμέσως πριν από τα αποσπάσματα των έργων του Αχιλλέα.¹⁰² Συνδυάζοντας τη μαρτυρία των δύο χφφ., συμπεραίνουμε ότι σ' αυτά διασώζονται τα κατάλοιπα της δουλειάς του πάνω στα Φαινόμενα.¹⁰³ Θεωρούμε έτσι πιθανό να παρήγαγε ο συγκεκριμένος γραμματικός τους δύο καταλόγους ή να επενέβη σ' αυτούς. Οι συνέπειες αυτής της υπόθεσης είναι σημαντικές: αν τα συγκεκριμένα κείμενα ήταν μέρος μιας ενιαίας διδακτικής προσέγγισης,¹⁰⁴ τότε ο Αχιλλέας σχετίζεται άμεσα με όλα τα κείμενα που αφορούν τον Έρμιππο. Η προσθήκη, επομένως, του παρωνυμίου που περιέχεται στον Α* (περιπατητικός) θα μπορούσε να οφείλεται σ' αυτόν τον φιλόλογο: ως ειδικός στον Άρατο και με άμεση γνώση της βιογραφικής παράδοσης του ποιητή, γνώριζε αρκετά ώστε να προβεί στην απαραίτητη διάκριση του σωστού Ερμίππου, αυτού δηλ. που στη συγκεκριμένη περίπτωση συνέγραψε για τον ποιητή (του Καλλιμάχειου).¹⁰⁵

99. Για την εξέταση των σχετικών πηγών βλ. Αυγερινός, ό.π., σσ. 303-429.

100. Βλ. Martin, *Scholia*, σ. XXV.

101. Βλ. Martin, *Histoire du texte*, σ. 131.

102. Martin, *Histoire du texte*, σ. 182.

103. Στο χφ. αυτό παραδίδεται το Έξ έτέρων σχολίων εισαγωγή, κείμενο που ο Maass τύπωσε ως Anonymus I (*Commentariorum*, σσ. 89-98). Το συγκεκριμένο έργο ανάγεται, σύμφωνα με τον Martin (*Histoire du texte*, σ. 131) στην περίοδο μετά τον Εύδωρο τον Αλεξανδρινό. Ο συγγρ. του έχει μάλλον στωικές πεποιθήσεις, βλ. Martin (ό.π.) και Maass, *Commentariorum*, σ. XIX.

104. Βλ. και Αυγερινός, ό.π., σσ. 461-462.

105. Η υπόθεση είναι συμβατή με την παλαιότερη διαπίστωση του Martin, αναφορικά με την προέλευση του Α* (*Histoire du texte*, σ. 186): «Il semble donc bien que la seconde liste soit un simple complément de la première, écrit en marge d'elle par un grammairien; et c'est justement le catalogue ainsi complété qu'a utilisé notre tradition biographique. Tandis qu'il n'y a pas trace de la seconde liste dans B». Δεν ήταν όμως απαραίτητο να υπάρχουν ίχνη του Α* στον Β: οι δύο κατάλογοι περιέχουν διαφορετικό υλικό, από τη μια μεριά όσους έγραψαν για τον ποιητή και από την άλλη όσους έγραψαν ανάλογα με τα Φαινόμενα έργα. Σε κάθε περίπτωση όμως, τα συγκεκριμένα κείμενα υπέστησαν διαδοχικές επεμβάσεις που οδήγησαν στη σημερινή μορφή τους, κάτι που δυσχεραίνει τη συναγωγή συμπερασμάτων.

Εικάζουμε ότι η φιλολογική δράση του Αχιλλέα έπαιξε ρόλο στην επιβίωση των Φαινομένων του Αράτου. Σήμερα διασώζονται δυστυχώς μόνο κατάλοιπά της στην αρχαία γραμματεία, κάτι που καθιστά δυσδιάκριτον τον βαθμό της συμβολής του γραμματικού αυτού στην κριτική επεξεργασία του ποιήματος και στη διαμόρφωση της εξηγητικής του γραμματείας κατά τον 3ο μεταχριστιανικόν αιώνα.

Ιωάννινα/Λευκωσία

X. E. ΑΥΓΕΡΙΝΟΣ